

Lelt. III - 2841.

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

B 4911.

NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1894.

48

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
 Magyar Irodalomtörténeti Intézetek Könyvtára

Lelt. napló: VI/6 Lsz. 50

..... csoport: ..... szám.

ALL. P. ÁLL. TANÁRKEZŐISKOLA
 Budapest, 1894 Az Athenaeum F. társ. könyvnyomdája

KÖNYVTÁRA

Leltári szám: ..... Csoportszám: 35

TARTALOM.

	Lap.
Verancsics Antal és Szerémi György. <i>Acsády Ignác</i>	1
Codex-tanulmányok. I. Bod-codex, Lobkovitz-codex. II. A tizenegyezer szűz legendája. <i>Horváth Cyrill</i>	60
Adalék a Mondolat-pör keletkezésének történetéhez. <i>Dr. Demek Győző</i>	69
~~+~~ <i>A Zrínyiász. Thúry József</i>	129, 257, 385
Gra leczy Horváth Gergely és Lám Sebestyén hitvitája. <i>Ráth György</i> 150, 299,	412
Katona mint vígjáték író. <i>Bayer József</i>	168
Hugo Károly ifjúsága. <i>Dr. Körös Endre</i>	320
P. Horvát Endre és Blumauer. <i>Széchy Károly</i>	428

A D A T T Á R.

Jászay Pál naplója. Közli Czékus <i>László</i>	86, 209, 360, 456
Közlemények iromány-tárczámból. <i>Horvát Árpád</i>	101
Rimay János életéhez. <i>Dr. Komáromy András</i>	178
Hivatalos adatok Dayka Gábor életéhez. <i>Dr. Illéssy János</i>	189
Adalékok a 90-es évek irodalmához. <i>Inre Lajos</i>	199, 347
Döbrentei három levele Cserey Farkasoz. <i>Ferenczi Zoltán</i>	230
Jókai Mórról. <i>Dr. Kapossy Luczián</i>	234
Geleji K. István levelei Rákóczyhoz. Ifj. Geleji Istvánra vonatkozó adatok. <i>Beke Antal</i>	336
Gr. Listhy <i>László</i> életéhez. <i>Dr. Illéssy János</i>	447
Buzinkai Mihályról. <i>Dr. Illéssy János</i>	452
Adat Simai Kristóf életéhez. <i>Dr. Illéssy János</i>	454
Magyar színlap 1812-ből. <i>Bayer József</i>	485

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

	Lap.
A Zrínyi könyvtár. <i>K. J.</i>	119
Magyar irodalomtörténeti értekezések az 1892/3-dik évi középiskolai értesítőkben. <i>B. F.</i>	121, 378
Bercsényi házassága. <i>Actio Curiosa. L.</i>	238
A Bessenyei irodalomhoz. <i>Széchy Károly</i>	241
Móczár József, Hugo Károly élete és színművei. (*)	250
Pap Károly, Tóth Ede élete és művei. <i>Széchy Károly</i>	487
 Repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	 126, 252, 382, 495
 Név- és tárgymutató. <i>Dr. Borovszky Samu</i>	 V

I. TARTALOM-MUTATÓ.

A) Szerzők betűrendes sora szerint.

	Lap		Lap
<i>Aczdy Igncz</i> : Verancsics Antal s Szerémi György	1	<i>Dr. Kaposy Luczian</i> : Jókai Mór- rl	234
<i>Bayer József</i> : Katona mint vg- játék ir, 168; — Magyar színlap 1812-bl	483	<i>Dr. Komáromy András</i> : Rimay János életéhez	178
<i>Beke Antal</i> : Geleji Katona István Rkczhoz	336	<i>Dr. Krs Endre</i> : Hugo Károly ifjusaa	320
<i>Czékus László</i> : Jászay Pál nap- lja. Első közlemény 86. — Második közlemény 209. — Harmadik közlemény 360. — Negyedik közlemény	456	<i>Rth Gyrgy</i> : Gradeczi Horváth Gergely s Lm (Ambrosius) Sebestyn hitvitája. Els kz- lemny 150. — Második kz- lemny	299
<i>Dr. Demek Gyz</i> : Adalk a »Mondolat pr« keletkezs- nek trtnethez	69	<i>Szchy Károly</i> : A Bessenyei-iro- dalomhoz	241
<i>Ferenczi Zoltán</i> : Dbrentei hrom levele Cserey Farkashoz	230	<i>Szchy Károly</i> : P. Horvát Endre s Blumauer 428; — Knyv- ismertets: Pap Károly, Tth Ede lete s mvei	485
<i>Hellebrant rpd</i> : Repertorium 126, 252, 383, 493.		<i>Thry Jzsef</i> : A Zrinyiász. Els kzlemny 129. — Második kzlemny 257. — Harma- dik s befejez kzlemny ...	385
<i>Horvát rpd</i> : Kzlemnyek iro- mnytrczmbl	101	<i>B. F.</i> : Magyar irodalomtrtneti rtekezsek az 1892—3-iki kzpiskolai rtesittkben Els kzlemny 121. — Második közlemény	378
<i>Horváth Cyrill</i> : Codex-tanulmá- nyok	60	<i>K. I.</i> Könyvismertetés: A Zrinyi- könyvtár	119
<i>Imre Lajos</i> : Adalék a 90-es évek irodalmához. Első közlemény 199. — Második közlemény	347		
<i>Dr. Illésy János</i> : Hivatalos ada- tok Dayka Gábor lethez ...	189		

	Lap		Lap
L. Könyvismertetés: Bercsényi házassága	238	Buzinkai Mihályról	452
Adat Simai Kristóf életéhez	454	Hugo Károly élete és művei	250
		Gr. Listhy László életéhez	447

B) Irodalomtörténeti korszakok szerint.

	Lap		Lap
I. Középkor.		III. Legujabb kor.	
<i>Acsády Ignác</i> : Verancsics Antal és Szerémi György	1	<i>Bayer József</i> : Katona mint vigjáték író 168; — Magyar színlap 1812-ből	483
<i>Horváth Cyrill</i> : Codex-tanulmányok	60	<i>Czékus László</i> : Jászay Pál naplója. Első közlemény 86. — Második közlemény 209. — Harmadik közlemény 306. — Negyedik közlemény	456
II. Ujkor.		<i>Dr. Demek Győző</i> : Adalék a »Mondolat pör« keletkezésének történetéhez	69
<i>Beke Antal</i> : Geleji Katona István levelei Rakóczyhoz	336	<i>Ferenicz Zoltán</i> : Döbrentey három levele Cserey Farkashoz	230
<i>Imre Lajos</i> : Adalékok a 90-es évek irodalmához. Első közlemény 199. — Második közlemény	347	<i>Horvát Árpád</i> : Közlemények irománytárczából	101
<i>Dr. Komáromy András</i> : Rimay János életéhez	178	<i>Dr. Illésy János</i> : Hivatalos adatok Dayka Gábor életéhez	189
<i>Ráth György</i> : Gradeczi Horváth Gergely és Lám (Ambrosius) Sebestyén hitvitája. Első közlemény 150. — Második közlemény	299	<i>Dr. Kapossy Luczián</i> : Jókai Mórról	234
<i>Széchy Károly</i> : A Bessenyei-irodalomhoz	241	<i>Dr. Körös Endre</i> : Hugo Károly ifjúsága	320
<i>Thúry József</i> : A Zrinyiász. Első közlemény 129. — Második közlemény 257. — Harmadik és befejező közlemény	385	<i>Széchy Károly</i> : P. Horvát Endre és Blumauer 428; — Könyvismertetés: Pap Károly, Tóth Ede élete és művei	485
<i>K. I. Könyvismertetés: A Zrinyi-könyvtár ... ..</i>	119	Hugo Károly élete és színművei	250
<i>L. Könyvismertetés: Bercsényi házassága ... ..</i>	238	IV. Vegyesek.	
Adat Simai Kristóf életéhez	454	<i>Hellebrant Árpád</i> : Repertorium 126, 252, 383, 493.	
Buzinkai Mihályról	452	<i>B. F.</i> : Magyar irodalomtörténeti értekezések az 1892—3-ki középiskolai értesítőkből. Első közlemény 121. — Második közlemény	378
Gr. Listhy László életéhez	447		

II. NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
Abafi Lajos »Figyelője«	189	Basta György	56
Abrahamides Izsák 1612.	426	Batizi András	144, 147
Aeneas Blumauer szemében	430	Batthyány Boldizsár 158; —	
Aeneis	428	Lajos gr	88
Ajgas basa	398	Batthyány-codex	64
Alapi Gáspár	399	Bay György	88
Alexander Natalis	67	Bebek Ferencz	24
Alexander Severus	68	Békési Emil	69
Alvinczy Péter, borbereki	453	Bél Mátyás	88
Anakreon	73	Bels Benedek esperes 1583.	216
Andreae Jakab hittudós	154	Bercsényi Miklós házassága	238
Ányos Pál	431	Berizló Péter pécsi püspök és	
Apor codex	64	horvát bán	3, 19
Arszlán basa	396	Bernáth Gazsi	458
Athinaí Simon deák	28	Berzeviczy Bálint	311
Bakócz Tamás esztergomi érsek	10	Berzsenyi Dániel	76, 435
Balassa Imre erdélyi vajda 24;		Bessenyei György: A bihari remete	241
— István	158	Beza Tódor	154
Balog Sándor szt-adalberti prépost	429	Bírodalmi Futár	439
Bánffy Jakab	45	Blandrata	164
Bárány Gusztáv	236	Blumauer, a travesztált Aeneis	
Barczafalvi Szabó Dávid	70	szerzője	428—446
Bárczay Dániel	365	Bocatus János	313
Bárdosy János lőcsei gymn. igazg.	190	Bod Péter	452
Báróczy	435	Bod-codex	60—63
Barónius	67	Bonfini	64
Bartal György	88	Bónis Ferencz 482; — Sámuel	88
Bartholmaci László, turóczi; 311		Borbély Heléna	432
— Márton	312	Borgia Caesar	42
		Bornemisza Péter 158; — Tamás	
		emlékirata	15

	Lap		Lap
Brandenburgi György	57	Dubrovsky János Pál nagyszom-	
Breviarium Romanum	64	bati prépost	157
Brodarics István váci püspök ...	25	Ehrenfeld-Codex	63
Budina Sámuel »Historia Szigethi«	136	Ehrenreiter György, neuhausi ...	447
Burián Pál	437	Eibisch Mátyás neerei segédtanár	157
Buzinkay Mihályról	452—454	Eliae Dávid	426
Christiani Ábrahám, keresztifalui		Eötvös József	88, 432
pap 1597.	309	Epplevé János rajzoló	454
Ciriacus pápa	68	Erdély leírása	26
Comáromy István, abauji vicz-		Erdélyi Muzeum	72, 485
ispán	89	Erdélyi Antal lelki pásztor 418 ;	
Corner Jakab, landibergi	311	— János 250 ; — László ...	37
Cornides Dániel	423	Érdy-codex	64, 65
Cornides-codex	62, 63	Erhard Miklós 319; — Miklós rector	156
Corpus doctrinae	151, 152	Érsekujvári codex	63
Corvus (Cornides) Dániel	424	Eschner Constantinus	320
Creutzer Gáspár	165	Eszéky János pécsi püspök	25
Csáktornyai János, debreczeni		Eurypides Hekubája	163
nyomdász	424	Faber Tamás	160
Cserey Farkas	230—234	Fábián Gábor	69
Csokonai mint ódaköltő	381	Fabinyi Lukács tanító	302
Czillei Ulrik	52	Fabricius másként Tolnai Tamás	422
Czobor Erzsébet	189	Falu rossza	488
Darvas Antal	482	Farkas András: »Az zsidó és ma-	
Dávid Ferencz	164	gyar nemzetről«	142
Dayka Gábor	189—198	Farkasics Péter	395
Deák Ferencz	88	Fekete János gr.	199
Debreczeni codex	63	Felkmann Péter, brassói ifjú	413
Deli Vid ki-léte	280	I. Ferdinánd	3
Dersfi Ferencz sárosi főispán ...	416	Ferenczi János	444
Déryné naplója	168, 169	Figyelő 1876. 1878.	69
Dessewffy József	77	Filiczki János 1604.	414
Dévai Mátyás	419	Forgách Ferencz 34; — munkája	136
Didó regénye	439	Fóris Ferencz »Origines Hunga-	
Dobó Ferencz, ruszkai	423	rorum«	88
Dóczy Gábor 414; — Zsuzsánna	412	Formula concordiae	152
Dózsa György halála	57	Földváry Lajos őrnagy 1848. ...	88
Döbrentei Gábor 72, 432; — le-		Frangepán Ferencz kalocsai érsek	24
velei	230 234	Gaal Péter	236
Dömény Ferencz	236	Garay János levele 1848.	108
Draskovich György pécsi püspök	154	Gaufridus Azaphensis commen-	
Dréta Antal zirczi apát	429	tárjai	67

	Lap*		Lap
Geleji Istvánra, ifj., vonatkozó adatok	346	Istvánfi Miklós, Zrínyi forrása	133, 135
Geleji Katona István levelei	336—346	Izabella királyné	3
Gera Kristóf iskolaigazgató	156	Jakabfalvy Ferencz	481
Gévay Antal	36	János király udvara	3
Gönczi István gönczi lelkész 1599	415	Jászay Pál 36; — Pál naplója	
Golius Teophil	154	86—101, 200—229. 360—	
Gratianus	68	377, 456—482; — Sámuel,	
Grawer Albert mester 156, 306, 307, 308, 415. 416.		Pál testvérbátyja	86
Gritti szereplése	23	Jászay-codex	63
Gutgesel Dávid 1597.	309	Játékszini Almanachok	483
Guzmics Izidor levele 1828.	106	Jeszenszky Károly	426
Hahnemann Sámuel	324	Jókai Mór	234—237
Havasalföld leírása	26	Jósika regényei	488
Heckenast Gusztáv	331	Jovius Pál	28
Heigelius András	412	József nádor	88
Helmecczy	435	II. József 442; — az illumina-	
Henrici Mátyás neérei segédtanár	157	tismus császári híve	430
Henszlmann Imre	331	Juranics Antal	429
Herceek Ferencz	312	Kalapos király	431
Honter János	418	Kamoncza városa	29, 45
Horányi	452	Kandó Gábor	456
Horvát András »Az átokról« 143; — Endre, pázmándi 428— 446; — István 102., 432; — János, a pesti theologiai kar igazgatója	429	Kapczy Tamás	88
Horvát-codex	63	Karacs Ferencz	103
Horváth András 77; — Gergely, gradecki 150 - 167, 299 - 319, 412—427; — György, palocsai 309; — Mária 453; — Márk, Sziget hős védője 153; — Mihály	88, 118	Karkai (Krakovius) Demeter	423
Horváth-Mladossewith Miklós ...	312	Karnarutič Zadranin »Vazetje Si-	
Hugo Károly élete és színművei 250—251; — ifjusága	320—335	geta grada«	136
Humanista műveltség	5	Károli Gáspár	146
Hunfalvy János	88	V. Károly császár	3
Hunnius Egyed szász hercegségi fősuperintendens 1596.	307	Kaszap Mihály h.-m.-vásárhelyi lakos hagyatékában talált kéziratok	199
Hunyadi László 41; — Mátyás érdemei	19	Katona József	168—177
		Kazinczy Ferencz 69—85, 200; — Ferencz levele 1829. 106; — Gábor 88; — József	372
		Kazinczy-codex	63
		Kendy Ferencz főtárnokmester ...	25
		Képes krónika	64
		Kerkápoly Károly	234, 235
		Keszthelyi-codex	64
		Kézai	64
		Kinizsy Pál	49

	Lap		Lap
Kisfaludy Károly 104; — Sándor viszonya Kazinczyhoz ...	69—85	Malus Pál	424
Klősz Jakab	314	Mandello Mina	325
Komáromy Ambrus kassai tanár 190; — András dr.	447	Mannus György kassai theologus	161
Kornis Gáspár, ruszakai	453	Margitai L. Péter	415
Kovachich	19	Margitszigeti codexek	63
Kovács Ferencz 478; — Tamás pannonhalmi főapát	429	Marianna főhercegnő	442
Kölcsey Ferencz	69	Márki Sándor dr.	445
Kőszeghy Pál	238	Marnavich János 1620.	19
Kővy	481	Martinuzzi György	21
Kratzer Gáspár késmárki pap 1583.	152	Márton József kanonok	428
<i>Kukrejt</i> szó jelentése	239	Martyrologium Romanum	67
Kulcsár István	436	Matern János, kassai	311
Kulcsár-codex	64	Mátyás királyról szóló trufák ...	121
Kyrál György	414	Mauchs Zsigmond selmeczi rajz- mester	454
II. Lajos király halála 39; -- születése	14	Maylád István 24; — István zendülése	13
Lám (Ambrosius) Sebestyén 150— 167. 299—319. 412—427.		Mehemet bég	396
Láng Ádám	483	Meidinger Antal rajztanító	454
Láng Tamás, bárjai	311	Melanchton	150
Láni Illés tanár	156	Melickius Sámuel 1612.	426
Lantai Sándor	236	Mészáros János kassai tanár 1793.	190
Lányi Eliás neerei tanár	305	Mezleniaden Bálint	312
Lányi-codex	63	Miksa király	74
Laszky Albert	151	Móczár József: Hugo Károly élete	250
Leunclavius Joannes: Annales Sul- tanorum Othmanidarum 130, 136		Mohácsi vész utáni magyar tár- sadalom	4
Lipót király rendelete 1661.	448	Mokoschinuş Lenárd senior	312
Listhy László gr. életéhez 447—452		Moldová leírása	26
Lobkowitz-codex	60—63	Monavivus Jakab	413
Lónyay Sarolta	88	Mondolatpör keletkezése	69—85
Luther Kirchenpostill	152	München Pál sz.-györgyi lelkész 1597.	309
Lutheránusok 1520. Magyaror- szágban	56	Müncheni codex	64
Machiavelli tanai	42	Mylius János löcsei lelkész 1595.	305
Maghinus Joannes	67	Nádasdy Ferencz	158
Mai Pál neerei segéd-tanár	157	Nándorfejérvár vívása	115
Majer József papnövendék	432	Neére	159
Malus (Jablonovszky) Pál	156	Német főiskolák	4
		V. Német László király	41
		Nemzeti színház	483
		Novákovics Iván	399
		Nyáry Pál	414
		Nympholeptusok	7

	Lap		Lap
Oláh Miklós 64; — Hungáriája	27	Reusner Miklós, »Rerum memora-	
Orczy László br.	88	bilibium exegesese» ...	136
Orlai-Petricis Soma ...	236	Révai Ferencz turóczmegyei főis-	
Orthographia ...	80	pán 157; — Miklós 381, 434,	485
Othello ...	439	Révai-codex ...	63
		Révay Ferencz ...	419
Paitner Mihály ...	429	Rheda Pál, lipsiai ...	424
Pap Dénes 1841. 234; — Károly,		Ribisch Gottfried ...	414
Tóth Ede élete és művei ...	485	Richter Alajos prépost ...	456
Poppus János bölcész ...	154	Rimay János ...	178—189
Paraszt mozgalmak a XVI. száz.	49	Rondella ...	175
Pauler Tivadar ...	107	Rosenberg Tamás, selmeczi ...	311
Pecsevi Ibrahim ...	131	Rudnay Sándor primás ...	429
Péczeli János ...	481	Rueber János főkapitány ...	151
Pemflinger Kata ...	56	Rustán basa ...	397
Perényi Ferencz váradi püspök		Ruszek ...	82
45; — Gábor 420; — Péter	24		
Pesti magyar színészet 1807—		Sahlhausen Móricz br., kassai tan-	
1815.	483	kerületi aligazgató ...	190
Petőfi ...	236	Sambucus ...	133
Petrarca ...	73	Sándor Lipót nádor ...	437
Petrovics Péter temesi gróf ...	24	Sándor-codex kora ...	61
Pilcz Gáspár nagysárosi lelkész	160	Sárközy Titus ...	237
Pitaval ...	43	Schade ...	67
Ponsard Lucretiája ...	334	Schedius Lajos ...	72, 437
Pósa Gábor ...	481	Schlegel Frigyes német író ...	104
Poturnay László ...	311	Schmidt (Faber) Bonaventura ...	316
Pöstyény Gergely ...	24	Schwarzenberg Ernő ...	429
Prepelitzay Sámuel ...	169	Scitovszky rozsnayi püspök ...	456
Pribis Dániel alsó-poprádi esperes	426	Sculteti Severin bártfai lelképásztor	159
		Sebenico, Verancsics Antal szüle-	
		tési helye ...	3
Raab Mátyás, a pozsonyi nemzeti		Seget Ferencz ...	312
iskola rajztanítója ...	454	Sembery Boldizsár 310; —	
Radován Andrián ...	394	Euphrosina 1596. ...	160
Ragályi Ábris ...	482	Semsey Ferencz ...	154
Ranzanus ...	64	Sickel Tivadar levele ...	116
Redern Menyhért ...	414	Siderius (Szikszai) János ...	415
Reformáció ...	4	Sigebertus Gemblacensis ...	67
Reichersdorfer György chorogra-		Simai Kristóf életéhez adat 454—455	
phiája ...	27	Simonyi Pál, a székesfehérvári	
Reisinger János ...	110	papnevelő-ház főnöke ...	432
Reisner Paulus ...	320	Simor-codex ...	63
Renaissance és kritikai szellem ...	379	Sipos József ...	70
Repertorium ...	126, 252, 382, 493	Siwtko Mátyás ...	311

	Lap		Lap
Somogyi Gedeon 69; — Lipót pápóczi prépost	428	Tarczay Lajos	236
Sperfogel krónika	39	Teleki József gr. 88; — László 97; — László gr.	462
Statileo János erdélyi püspök ...	3	Teleki-codex	63
Stauffius Tamás lomniczi iskola- mester	312	Temesvári Pelbárt	65
Stilpp Antal magán-rajzmester ...	454	Teuffenbach Rudolf újvári kapi- tány 1616.	181
Stoeckel Lénárd	418	Thaly Kálmán	238
Sturmius János nyelvész	154	Therjék Tamás	154
Sulcerus Simon	154	Thewrewk-codex	63
Svajtzer Ferencz dr.	190	Thököly István 412; — Sebes- tyén	315
Svendi Lázár német hadvezér ...	17	Thuri Mátyás és Pál	416
Szabó Károly	481	Thuróczi	64
Szádeczky Lajos	38	Thurzó György 427: — Imre 189; — Szaniszló	152
Szalay László	2, 7, 8, 9	Tihanyi codex	63
Szalkay Antal	437	Tinódi Sebestyén krónikája	16
Szász Károly	432	Tizenegyezer szűz legendája ...	64—68
Szászok, erdélyi	27	Toldy Ferencz 88, 446; — le- velei 1857—1875.	112—113
Szécsen Antal	38	Tomori Pál érsek	41
Székely Sándor	481	Toraconymus (Kabát) Mátyás kés- márki iskolamester 1575. ...	151
Székelyek eredete	27	Tóth Ede élete és művei	485
Szél Farkas	241	Toxites Mihály orvosstudor	154
Szemere Miklós 89; — Pál	69	Tököly Sebestyén 1579.	152
Szentgyörgyi József	69	Török Bálint 15; — Imre 43; — Lajos gr. kassai tankerületi főigazgató	190
Szentiványi János	306	Tranoscius György	426
Szepesvármegye leírása	458	Tribelius Gáspár nevelő 1596. ...	305
Széppataki Rozália	169	Tutkino Péter neerei lelkész	305
Szepe W. Vazul	415		
Szerémi György	1—59	II. Ulászló László névvel	14
Szigeti veszedelem meséje	258	Uszfalvi Usz János	312
Szigetvár	139	Utjesenics György barát	25
Szójártó Tamásné	57	Ürményi József	102
Szikszai Balázs	416		
Szilágyi Pál színész	483	Vacinus Gergely pápai lector ...	424
Szinnyi József: »Magyar írók élete és munkái«	452	Vajai László nyugalm. kapitány ...	445
Szkender bég	396	Vasvári Pál	109
Szolimán	13	Verancsics Antal 1—59; — Faus- tus 33; — Mihály	21
Szombathy	452		
Sztrókay Antal	103		
Szulejman szultán	393		
Szvorényi József élete	124		
Takács József	445		
Tamariscus István, neerei	311		

	Lap		Lap
Verbőczy István 24, 28; — lutheránusokat égetett 1520. ...	56	Weszprémi	452
Veres Melchior	311	Winkler-codex	64
Vergilius	439	Wirkner udv. tanácsos	88
Verseghy	78		
Victor Hugo	334	Záborszky János neérej provisor	312
Vidacs János	159	Zafyr Czenczi	70
Vilt József	429	Zalán Futása	444
Vincentius Bellocensis	67	Zápolya György 39, 52; — István nádor	41
Virág Benedek 104, 433, 444; — élete és költészete	380	Zay Ferencz	16
Virginia-codex	63	Zedlicius Venczel, Joachim Frigyes sileziai herczeg tanácsosa ...	412
Viszkots Jankó színdarab	483	Zilahy Károly	37
Vitkovics Mihály 104,	443	Zircz Emlékezete	444
Vitkovics-codex	63	Zrínyi Miklós, a szigetvári hős jelleme 389; — Miklós, a költő könyvtára	119—121
Volckmar György 1596.	307	Zrinyiász 129—149, 257—298, 385—411.	
Wagner Jakab váraljai lelkész 315; — Márton	160	Zvonarich Imre	311
Wenckheim Béla gr.	320	Zsigmond (Sigismundus) Dávid ...	413
Wenzel Gusztáv	2		
Wesselényi Ferencz	447		

III

Administrative

- 210
- 211
- 212
- 213
- 214
- 215
- 216
- 217
- 218
- 219
- 220
- 221
- 222
- 223
- 224
- 225
- 226
- 227
- 228
- 229
- 230
- 231
- 232
- 233
- 234
- 235
- 236
- 237
- 238
- 239
- 240
- 241
- 242
- 243
- 244
- 245
- 246
- 247
- 248
- 249
- 250
- 251
- 252
- 253
- 254
- 255
- 256
- 257
- 258
- 259
- 260
- 261
- 262
- 263
- 264
- 265
- 266
- 267
- 268
- 269
- 270
- 271
- 272
- 273
- 274
- 275
- 276
- 277
- 278
- 279
- 280
- 281
- 282
- 283
- 284
- 285
- 286
- 287
- 288
- 289
- 290
- 291
- 292
- 293
- 294
- 295
- 296
- 297
- 298
- 299
- 300

- 301
- 302
- 303
- 304
- 305
- 306
- 307
- 308
- 309
- 310
- 311
- 312
- 313
- 314
- 315
- 316
- 317
- 318
- 319
- 320
- 321
- 322
- 323
- 324
- 325
- 326
- 327
- 328
- 329
- 330
- 331
- 332
- 333
- 334
- 335
- 336
- 337
- 338
- 339
- 340
- 341
- 342
- 343
- 344
- 345
- 346
- 347
- 348
- 349
- 350
- 351
- 352
- 353
- 354
- 355
- 356
- 357
- 358
- 359
- 360
- 361
- 362
- 363
- 364
- 365
- 366
- 367
- 368
- 369
- 370
- 371
- 372
- 373
- 374
- 375
- 376
- 377
- 378
- 379
- 380
- 381
- 382
- 383
- 384
- 385
- 386
- 387
- 388
- 389
- 390
- 391
- 392
- 393
- 394
- 395
- 396
- 397
- 398
- 399
- 400

207

VERANCSICS ANTAL ÉS SZERÉMI GYÖRGY.

Fegyverzörej és hadi zaj közepett szólalt meg a mohácsi vesznapok után a magyar történetírás muzsája. Történeiszek leg-többsje még akkor is a legszivesebben a latin nyelvet használja ugyan, de alkotásaikat nemzeti szellem hatja át; csak a külső mez idegenszerű rajtok, máskülönben épen úgy a honi talajban gyökereznek, épen úgy a nemzet geniusának sajátos termékei, mint a magyar nyelven írottak. E kor latin-magyar történeiszek előkelő és nagy számú csoportjából két alak emelkedik ki, kikről itt együttesen akarok szólni, noha egész életpályájok, egyéniségök és írói működésök közt szembeszökő ellentét nyilvánul. Az egyik idegen, de előkelő család sarja, kit az események sodra hazánkba hozott s itt a legfényesebb egyházi és állami tisztségekbe emeit. Ez Verancsics Antal, korának egyik legtudósabb férfia, ki százada egész — humanista irányu — műveltségének birtokában előbb az utolsó nemzeti király, János király és özvegye Izabella, később I. Ferdinánd és Miksa királyok jeles diplomatája, a magyar kath. egyház primása és a magyar állam legelső tisztviselője — királyi helytartó — lett s mint ilyen irányadó szerepet vitt kora eseményeiben. Azon kiválasztottak közé tartozott, a kik nemcsak írják, hanem csinálják is a történetet, s azért az ő életének minden fontosabb mozzanatáról kora történetének összes kiadott és kiadatlan kútfői gazdag felvilágosítást nyujtanak. Ellenben a másik, Szerémi György ma is csak fölötte homályosan lép ki a multak sűrű ködéből. Igazi nevét, születése és halála idejét ma sem tudjuk, művéről, mely százada dús irodalmi hagyatékának egyik leg-érdekesebb terméke, sőt annak pusztá lételéről is megírása után csak századok mulva értesült az irodalomtörténet. Egyéniségéről, pályájáról csak is annyit tudunk, mennyi ez egyetlen művéből kibetűzhető; ezen kívül eddig csupán egyetlen egy adat, hogy

vén korában a bécsi egyetemen tanult, ismeretes róla. A köznépből került ki s noha később a királyi udvarba jutott, ott évtizedeken át sem birt szerény állásából magasabbra vergődni. A társadalom mélyében született, ott érte utól egy hosszú, valószínűleg nagyon küzdelmes élet után a halál. Észrevétlen jött, és észrevétlenül távozott, művében a rejtvények egész sorozatát hagyva megoldatlanul az utóvilágra. Mindazonáltal a névtelen Szerémi, a királyi káplán s a nagy nevű Verancsics, az esztergomi érsek és királyi helytartó közt van valami szoros, valami benső irodalomtörténeti kapcsolat, melyet írói egyéniségek jellemzése és műveik értékének méltatása mellett megvilágítani e tanulmány feladata. Hogy célo-
mat elérjem, külön-külön kell a két író mindegyikével foglalkoznom.

I.

Verancsics Antal életének folyamához kora történetének összes emléke: levéltári anyag es nyomtatott könyv, első sorban saját műveinek tizenkét kötete rengeteg sok és becses adalékot nyújt, melyet azonban még senki sem gyűjtött össze, senki sem dolgozott fel. Művei kiadásának nagynevű megindítója Szalay László írt ugyan egy életrajzszerű tanulmányt,¹ mely azonban a kútfők dúsgazdagságából csak keveset merít, sőt egy főfontosságú pontban egész téves alapon mozog. Szalay halálával Wenzel Gusztáv, a nagy műveltségű történész folytatta Verancsics műveinek sajtó alá rendezését s az utolsó, a tizenkettedik kötetbe bevezetésül életrajzot is írt,² mely azonban szintén rövidebb, semhogy beható lehetne. Mindazonáltal ma is első sorban belőle merítik az írók mindazt, ami Verancsics külső pályájára vonatkozik. Egyházi állásának, politikai szereplésének magas színvonalán álló életrajzát még ma sem bírjuk, sőt hangsúlyozni lehet, hogy e tekintetben az előkelő Verancsics hátrányban van a szegény Szerémivel szemben, mivel legalább legújabbban kezd foglalkozni történetírásunk. Nekem sem az a célom, hogy Verancsics életrajzát megírjam, hanem az, hogy történetírói működését megvilágítsam s annak igazi jelentőségét kiderítsem. E cél érdekében azonban külső életútját is körvonaloznom kell s így felhasználok itt azon, a jel-

¹ Verbőczy István és Verancsics Antal. Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XV-dik században. 146—181-ik oldal. Pest 1859.

² Magyar Tört. Emlékek. II. osztály: Írók. Harminczkettedik kötet. 1—37. oldal.

zett forrásokból merített adatokat, melyek feladatomban megoldását megkönnyebbitik.

Verancsics Antal Sebenico, dalmát városban 1504 május 29-én született. Előkelő család ivadéka volt s egyik rokona, a vitéz Berizló Péter pécsi püspök és horvát bán fontos szerepet játszott hazánkban. Berizló püspök útján Verancsics Antal anyjának testvére, Statileo János szintén hozzánk került, s így a sebenicói dalmata család és Magyarország közt szorosabb viszony létesült, mely Antal sorsára utóbb döntő befolyással volt. A gyermek otthon családjánál maradt ugyan s a művelt város légkörében gondosan és tudományos irányban neveltetett. Később tanulmányait befejezni a híres paduai egyetemre ment, de hazánkban levő rokonai befolyása következtében már akkor magyar egyházi javadalmat élvezett.

De csak 1528-ban, mikor nagybátyja Statileo János erdélyi püspökké neveztetett ki, telepedett meg állandóan magyar földön, még pedig János király udvarában, kinek Statileo egyik főhíve és diplomatája volt. Az olasz egyetemről jövő, megnyerő külsejű és modorú ifjú csakhamar maga is a diplomacziái pályára lépett s előbb János király, utóbb özvegye Izabella szolgálatában mint hivatalos követ bejárta Európa legtöbb udvarát; volt a lengyel, angol, francia és a magyar-cseh királynál, az olasz udvaroknál, a pápánál, V. Károly császárnál, különböző török basáknál s már 1549-ben méltán azzal dicsekedhetett, hogy a legészakibb s néhány déli vagy keleti ország kivételével egész Európát beutazta. Hivatalos állásánál fogva mindenütt a legfelső körökben mozgott, a politika és az irodalom legtekintélyesebb szereplőivel személyes érintkezésbe jutott, sokakkal állandó barátságot kötött s élénk levelezésben állott. 1549-ben azonban megvált Izabella királynétól s csakhamar I. Ferdinánd király körében viselt fontos egyházi és közállásokat.

Életében ezzel nevezetes fordulat állott be. Megkapta azt a nagy szinpadot, melyen egyénisége megfelelően érvényesülhetett. Addig egy kis udvart, egy hanyatló félben levő kormányzatot szolgált. Most a fél Európában uralkodó, a császári és annyi királyi korona fényétől tündöklő Habsburg-család érdekköréhez csatlakozott s fokról fokra meglepő szerencsével és gyorsasággal emelkedett a közszolgálatban. Már 1553-ban egy nagy követség élén indult Konstantinápolyba, hol sok viszontagság közt egész 1557-ig maradt; e közben pécsi, haza tértekor egri püspökké neveztetett ki.

1567—8-ban másodszer járt a török fővárosban, 1569-ben esztergomi érsek, a következő évben királyi helytartó lett, ki, mint-hogy a nádori szék betöltetlen volt, az ország kormányzatának élén állott. Miksa király a bíbornoki süveget kérte számára, de mielőtt a pápa megadta, Verancsics 1573 június 14-én egy hivatalos útja közben Eperjesen meghalt.

E röviden körvonalozott életpálya már magában némi fogalmat adhat Verancsics írói tulajdonairól is, melyek egész egyéniségével elválaszthatatlan kapcsolatban állanak. Verancsics az olasz szellem és műveltség világában született s Paduában fejezte be tanulmányait. Ez eleget mond annak, kinek van némi fogalma a XVI. század szellemi vajadásairól. Az ősi természetszerű ellentét Európa déli és északi része közt akkor a leghevesebb összeütközésbe jutott. A dél ragaszkodott a régi egyházhoz, az átöröklött hitelvekhez és szertartásokhoz; a ragaszkodás sokaknál csak külsőleges volt ugyan, alávetetté: magukat a régi formáknak, de a klasszikus műveltséggel igazi pogányos szellem és világnézet harapózott el közöttük. Az észak hosszú forrongás után új hitet, új vallást, új egyházi szervezetet akart teremteni s a biblia volt ama főforrás, melyből szellemét, világnézetét merítette. El lehet mondani, hogy a ki azon időben tanulmányait olasz egyetemen végezte, az a humanista műveltség és a régi egyház híve volt, a ki viszont a német főiskolákat látogatta, az a reformáció s a vele járó új eszmék döntő befolyása alatt állt. Az egyéni diszpozíciók és érdekek, bizonyos külső körülmények következtében fordultak ugyan elő kivételek is bőven. De egészben általános szabályul fogadhatjuk el azt az elvet, hogy a mohácsi vész utáni magyar társadalomban az európai műveltségű elemek két főcsoportra oszlottak. Az egyik az, melynek tagjai déli, a másik az, melynek tagjai északi egyetemeken végezték tanulmányaikat. — Amazok a humanismus, ezek a reformáció előharczói vagy legalább hívei a közéletben és zászlóvivői az irodalomban. Ez a két főtypus, melylyel akkori műveltjeink sorában találkozunk. Van még egy harmadik is s ez az, mely nem járt külföldön s itthon szerezte tudományos képzettségét. Ez utóbbiból sok érdemes hazafi, sok jelentékeny, sőt nagy hatású író került ugyan ki, de mégis leginkább a másik két csoport egyéniségei adtak irányt a közszellemnek.

Míndezek után, mihelyt tudjuk, hogy Verancsics hol szüle-

tett és tanult, általánosságban már ismerhetjük műveltségének irányát és jellegét. Humanista volt, a szó igaz értelmében áthatva az ó-kori világnézlettől teljesen; kedvelője a classikus latin nyelvnek, melyet nem minden finomság és elegancia nélkül kezel, de egyszersmind azon modorossággal, mely kortársait jellemzi s irataik nagy részét ma már émelygőssé, élvezhetetlenné teszi. Nem volt ősz eredeti tehetség, új eszmék nem forrongtak agyában, de fölvette magába a humanismus egész műveltségét előnyeivel és hibáival együtt. Tudományosságát ismételve dicsérik kortársai, még pedig nem csupán udvariasságból, nem csupán azon írók, kikkel személyes összeköttetésben, levelezésben állt. Különböző kinevezési okmányokban említés tételik, »excellens eruditio«-járól, melyről egyébiránt főleg fenmaradt levelei útján a jelenkor is alaposan meggyőződhetik. Tudományát értékesíteni is igyekezett minden irányban, az egyházban, a politikában, az irodalomban. Ez utóbbi iránt különös hajlamot táplált s határozottan írónak készült. Főleg a történelem s nemcsak a rég múlt, hanem az akkori közvetlen jelen története iránt érdeklődött. Idővel nagy tervek érlelődtek agyában, meg akarta írni kora történetét, de nem az egész világot, hanem csupán azon országét, mely immár hazája lett, mely tehetségeinek bő alkalmat adott az érvényesülésre. Meg akarta írni Magyarország történetét Mátyás király halála óta. Évtizedeken át foglalkozott ez eszmével, mely még ifjú korában támadt benne s végig kísérte férfikora fényes pályáját egész élete végeig. A történetírás feladatairól és módszeréről sokat is elmélkedett s mindezekről jóval tisztultabb fogalmai voltak, mint sok kortársának. A classikusok mintái lebegtek ugyan előtte, de tudományosabban fogta fel a történetírás célját, mint az ó-koriak. Tudta, hogy számba kell venni a természeti tényezők befolyását is a népek sorsára s a történetíró szerepe nem abból áll, hogy csupán a vezérlő egyéniségekkel foglalkozzék. A föld és a nép, az ország fekvése és természeti viszonyai, az erkölcsök és szokások, a lakosság száma, az alkotmány és közigazgatás állapota iránt is érdeklődött tehát. E mellett tanulmányozott mindenféle műemléket és régiséget, másolt római korból származó feliratokat, búvárolta az irodalmat, szóval a legkomolyabban készült a történetírói tevékenységre.

Ehhez járult gyakorlati tapasztalatainak sokoldalúsága. Fontos küldetéseken járt el, magas állásokban működött s már ifjú korá-

tól kezdve előkelő politikai társaságban élt, kora legkülönbözőbb vezérférfiaival érintkezett. Közvetlen pillantást nyert tehát a közélet szövevényébe s megismerkedett az állam gépezetének tényleges működésével. A politikai praxis sokat érő iskolájában folytathatta tehetségeinek fejlesztését, ismereteinek gyarapítását. Bejárta Európa nagyobb részét, sokat látott a maga szemével, sokat hallott és ítélt meg a saját eszével, sokról értesült, mi mások előtt hét pecséttel őrzött titok maradt. Mindez szélesebbé tette látkörét, izmosította ítélő tehetségét, megértette vele, mi az államéletben a lényeges és fontos s mi az, a mi minden zaj daczára hatástalan marad az országok sorsára. Így az elmélet és gyakorlat egyesült, hogy Verancsics történetírói tehetségét kifejlesszék s bizonyára ő lett volna a korabeli Magyarország legalaposabb, legtudósabb történésze, ha történetírással behatóbban egyáltalán foglalkozhatott volna. De csak a szándék élt benne, melynek kivitele elmaradt. Nagyobb munkát nem írt s azon töredékek, melyek eddig az övéiképen szerepeltek, részben nem tőle valók, részben sokkal kevésbé terjedelmesek, semhogy megszerezhetnék neki a történetíró koszorúját.

Verancsics Antal összegyűjtött műveit ma tizenkét testes kötetben birjuk, melyek kéziratái a múlt században kerültek a család levéltárából vissza hazánkba s részben akkori íróink által is ismertettek vagy kiadattak. A tizenkét kötet mindenesetre imponáló tömeg s a Verancsicsé látszólag messze meghaladja kora összes többi történészeinek szellemi hagyatékát. Csakhogy e tömeg igen kis részben feldolgozott történelmi munka s ez a rész sem egészen Verancsics műve. Sőt a legtöbb nem az. Mert alkalmam lesz kimutatni, hogy az eddig neki tulajdonított magyar és latin munkák közül a legtöbbet nem ő írta, hanem csak íratta, maga pedig csupán arra szorítkozott, hogy mások dolgozatait a saját gyűjteményébe beigtassa. De ezzel nem a plagium vádját akarom ellene emelni s azért már itt hangsúlyozom, hogy eljárásával esze ágában sem volt az utókort tévedésbe ejteni vagy mások tollával büszkélkedni. Ilyesmi már mint pusztá föltevés is képtelenség, mert a birtokába jutott idegen dolgozatok legtöbbje, legalább stíljére, néha kutfői értékére is oly alanti fokon áll, hogy velők egy Verancsics, a jeles író, a bő tudományú, széles műveltségű humanista kevés dicsőséget arathatott.

1) Magyar Tört. Emlékek. Második osztály: Írók. Összegyűjtötték Szalay László és Wenzel Gusztáv. Kiadta a m. tud. Akadémia 1854—75.

Minderről könnyen meggyőződünk, ha Verancsics munkáit egyenkint elemezzük. Összegyűjtött műveinek imposans tizenkét kötetéből történelmi dolgozatokat vagy töredékeket egyáltalán csak a két első tartalmaz. A harmadik és negyedik kötetben első, az ötödikben második portai követségére vonatkozó leveleket, jelentéseket, úti naplót és számadást — a harmadik kötetben két párbeszédet is — találunk, míg a VI—XI. kötetek végyes levelezéseit adják, melyek részben hivatalos, részben magántermészetűek, a tizenkettedik kötet pedig néhány latin versét, beszédeit, különféle jegyzeteit, a portai követséghez pótlékokat, utólag talált leveleit s más reá vonatkozó közléseket ad. A tizenkét kötetből tehát tiznem feldolgozott munka, sőt nem is töredék, hanem egy részt diplomacziai okmány, más részt levelezés, mely írójuk valamint az egész kor ismeretének véghetetlen kincsbányája ugyan, de Verancsicsot még nem avatja történetíróvá. A magán személy vagy gyakorlati államférfiú művei ezek s csak azon szempontok szerint ítéltetők meg, mint más okiratok, melyek bő forrásai ugyan a történésznek, de nem a történetírói munkásság gyümölcsei. Ennek folytán itt bővebb méltatásukba nem bocsátkozhatom. A ki a XVI. század történetével foglalkozni akar, az nem mellőzheti Verancsics műveinek ezen tiz kötetét. Töméntelen adatot, véghetetlen tanúságot fog belőlök meríteni, de magát a kor történetét vagy csak egyes eredményeinek rendszeres elbeszélését hasztalan keresi bennök.

A két első kötet egyesíti magában a Verancsicsnak tulajdonított összes feldolgozott történelmi töredékeket. Az egyik a latin, a másik néhány idegen nyelvű mellett a magyar töredékeket tartalmazza. Kezdjük ez utóbbiakon. Verancsics műveinek második kötetét a magyar nyelvű iratok nyitják meg, s közöttük az első,¹ mely terjedelem és belső tartalom tekintetében is legelső helyet érdemel, a krónika vagy évkönyv. A magyar történetírói szellem egyik szerény, de a legrégebbek közé tartozó nyilvánulása ez, mely nyomtatásban 119 oldalra terjed, s így maga is könyv számba mehet. A régibb írók, kik a kéziratot használták, az egész munkát az érseknek tulajdonítják. Kiadója, az élelészű Szalay László azonban megjegyzi, hogy az 1562—66-ki események (az utolsó tizenöt vagyis a 104—119 oldal) leírása »talán« mástól származik. A kró-

¹ Teljes címe: Memoria rerum quae in Hungaria a nato rege Ludovico ultimo acciderunt, qui fuit ultimi Ladislai filius. Csak a cím latin, írva magyarul van.

nika ezen kis részének szerzősége iránti kételyek azonban senkit sem ösztönöztek arra, hogy az ügyet alaposabban megvizsgálja, sőt a későbbi írók, a mennyiben a krónikát használták, még az utolsó lapokat illetőleg is megfeledkeztek Szalay kételyéről s egyszerűen Verancsicsot tekintik az egész munka szerzőjének.

Már pedig igaztalanul, mert elejétől kezdve mindvégig léptenyomon találunk benne oly sajátosságokat, melyek nemcsak kételyt támasztanak Verancsics szerzősége iránt, de egyenesen és határozottan kizárják azt s valóban meglepő, hogyan kerülhettek ki oly gondos és körültekintő kiadó figyelmét, minő Szalay László volt. Mindjárt a krónika első lapjain égbé kiáltó chronologiai botlások észlelhetők. Ezeken maga Szalay is méltán megütközött; többet közülök megigazított s okukat abban találta, hogy Verancsics első konstantinápolyi követsége idejében szerkesztette ez évkönyvet, még pedig inkább emlékezetből s nyomtatott segélyforrások nélkül; innen származnak tehát hibás évszámai és másnemű botlásai. Ez érvelés azonban már azért sem alapos, mert magából az évkönyvből igazolható, hogy annak még eleje sem az első konstantinápolyi követség alatt szerkesztetett, hanem később.

Verancsics első portai követsége az 1553—57-ki évekre esik. Ellenben a krónikának mindjárt második lapján azt mondja I. Ferdinánd királyról a szerző: »ki *mostan* Ferdinandos császárnak hivattatik az egész kereszténységbe«. Ferdinánd azonban csak 1558 márczius 24-én választatott német római császárrá s így a fentebbi idézet után teljes bizonyosra vehető, hogy a krónikának legeleje sem 1558 előtt, hanem az után és nem Konstantinápolyban, hanem itthon íratott. Ezzel megdől tehát a Szalay föltevése, hogy a goromba adatbeli tévedések onnan származnak, mert a munka oly helyen íratott, hol a szerzőnek még az akkor közkézen forgó segélyeszközök sem álltak rendelkezésére.

Szalay a szerzőség kérdésének megítélésében kétségkívül egészen külső nyomon indult. Azt hitte, hogy az eredeti s Verancsics írományai közt található kézirat első száznegy oldal Verancsics saját kezeirása. A nemzeti múzeum levéltárában (422 I—III, 425, 432 1681 és 2380 I—III folio latin és 39, 53 és 96 folio hung. szám alatt) őriztetik Verancsics különféle kéziratainak nagy tömege, legnagyobb része. A múzeumi levéltár élén álló tudósaink lekötélő szivességéből volt alkalmam e kéziratok nagy tömegébe bepilantani, s noha a kézírás megítélésére magamat illetékes szakem-

bernek nem tartom, mégis alapos kételyeim támadtak az iránt, hogy a szóban forgó krónika ránk maradt példánya azon részében, melyet Szalay Verancsicsénak tart, a tudós főpap keze írása lenne. E kéziratok közt roppant sok oly írás van, mely azonos a krónika írásával. Ilyen például levelei gyűjteményének első kötete (1681 fol. lat. I. kt.), melynek nagy része ugyanazon kéz írása. Mint-hogy a levelek részben azon korból valók, mikor Verancsics már igen előkelő egyházi és világi állásban működött, nem valószínű, hogy maradt volna ideje és kedve leveleit sajátkezűleg lemásolni. Inkább hihető, hogy volt írnoka vagy titkára, ki a másolás munkáját végezte, s így ha nem ő másolta e leveleket, akkor a krónika sem lehet az ő kezeírása, mert a szóban forgó levélmásolatok s a krónika írásának azonossága teljesen bizonyos. Hogy itt nem az ő kezeírásával van dolgunk, azt valószínűvé teszi az is, hogy az említett levélmásolat-kötetben vannak olyan iratok, melyek eredeti fogalmazványoknak, sajátkezű minutáknak látszanak s ezek egészen más vonásokat mutatnak. Sőt ha a Templum Palladis kézíraton (De Philosophia) olvasható megjegyzésnek igaza van, mely szerint az itteni széljegyzetek (marginales adnotationes) a Verancsics kezétől valók, akkor az az írás, melyet Szalay neki tulajdonít, egyáltalán nem lehet az övé, mert ez szembetűnően különbözik a krónika kézírásától.

Egyébiránt ezt a kérdést ezúttal nem is akarom eldönteni. Csak ide vonatkozó kételyeimet jelzem, mert célom érdekében egészen mellékes, Verancsics vagy más valaki másolta-e a szóban levő krónikát? Hisz az írás csak külső nyom, melyet föltétlenül követni nem szabad. Hogy nem ő szerzette, ahhoz maga a krónika adja meg a kétségtelen bizonyítékokat. Mert ez a munka, noha krónikának nevezem, nem száraz adatok merő halmaza, nem jegyzet-gyűjtemény, mely oly célból állítottott össze, hogy később egy részletesen kidolgozandó munkához alapul szolgáljon. Ezt a krónikát egészen más célból írták, mert minden részében határozottan kidomborodó egyéniség nyilvánul, melyet nagyon élesen meg lehet a Verancsics írói egyéniségétől különböztetni. Egyszeri átolvasásra is észrevehetjük a szerző szándékát; nem jegyzeteket csinál, hanem történetet ír; elmond kora eseményeiről mindent a mit rólok egyáltalán tud s elmondja úgy, a hogy épen tudja. Már pedig Verancsicsról még feltételezni sem szabad, hogy kora magyar eseményeiben oly tájékozatlan, oly tudatlan, felfogá-

sában oly alanti, stíljében oly faragatlan lett volna, mint a krónika egyik-másik, különösen legelső részének szerzője. Ez a műveltség és tudományos ismeret szempontjából egészen alacsony fokon áll, míg Verancsicsról tudjuk és leveleiből bebizonyíthatjuk, hogy kora classicus műveltségének teljes birtokában volt, hogy ismeretei és az államügyekben szerzett sokoldalú gyakorlata nagyban kitágították szelleme látókörét s hogy mint stílista sem lehetett oly gyarló, mint a krónika egyik másik írója.

Sajnos, hogy mindezt csak szellemének latin termékeivel igazolhatjuk. Verancsics Antal Dalmáciában született. Korán Magyarországra jött ugyan, hol rokonai előkelő egyházi méltóságokat viseltek. Maga is elsajátította nyelvünket, mint ezt világosan mondja. Tudott magyarul beszélni s a magán használatára készült magyar nyelvű iratok hosszú sora bizonyítja, hogy el tudta olvasni, meg bírta érteni őket. De hogy ő maga írt-e magyarul, az még kérdés. Okmánytárainkban még nem találtam olyan hosszabb magyar iratot, melyről bizonyos lenne, hogy sajátkezűleg írta vagyis maga fogalmazta. De feltéve, hogy írt magyarul, határozottan kizártnak tartom, hogy ő, a finom műveltségű egyházi férfiú és diplomata oly köznapi, alanti szellemenben írta volna meg a krónikát, melynek minden lapján meglátszik, hogy szerzője csak gyakorlati ember, de nem tudományosan képzett elme s nem belső érdeklődésből, hanem valami külső okból, — valakinek felkérésére — írja meg az eseményeket.

Ép oly kevéssé tehető fel, hogy Verancsics olyan szellemű megjegyzésekkel fűszerezte volna előadását, melyek egyházi és politikai állásához nem igen illettek. Az évkönyv ellenszenvesen szól Bakócz Tamás esztergomi érsekről; Verancsics egyik elődéről ezt még érthetni, mert a Bakócz és Berizló Péter közti viszály emléke Verancsicsot is befolyásolhatta. De az évkönyv a Magyarország irányában követett pápai politikáról is kedvezőtlenül szól, mi már föl nem tehető, oly finom, tapintatos emberről, minő Verancsics volt. Az 1515-ben a Habsburgok és a Jagellok közti családi egyezményről meg épen azt írja, hogy Pozsony ugyanakkor leégvén, »mely égés azt jelenté, hogy ez szerzés nagy romlására lenne Magyarországnak«. El sem képzelhető, hogy a Habsburgház oly erős híve és a királyság oly magasrangú tisztviselője, minő Verancsics az évkönyv szerzésekor volt, ilyesmit papírra vetett volna.

Ezen belső okokhoz járul továbbá az, hogy a krónika, midőn kora eseményeit elmondja, épen azokat mellőzi teljes hallgatással, melyekről Verancsics legtöbbet tudhatott, mert bennök fontos és közvetlen szerepet vitt. Első portai követségéről egy szóval sem emlékezik meg a krónika, mely a diplomáciai tárgyalások és események iránt lehetőleg kevés érdeket mutat úgy, hogy már ez okból is ki van zárva, hogy szerzője hivatásszerű diplomata lett volna. A kérdést azonban azt hiszem végképen eldöntik az évkönyv következő passzusai, melyek az 1514-ki parasztlázadás leírásában fordulnak elő: »Meges egy kevés helyen az ráczok dolgát hozom elé kit ti kegyelmetek meghiggyjen, kit én jó részét az dolognak szememmel láttam. Ez ráczok az üdőben annyi vérontást, dulást, fosztást, tőnek Bácsmegyében, Bodrog vármegyében és egyéb tartományokban, szegén népet, apró gyermekeket, leánzókat, asszonynepeket, férfiakat vágának le, hogy az Erodés király ideiben lett ismeg ezen olyan vironrás. Mert *én szememmel láttam* az dulott marhát, hogy az gyermeket kivágták belőle.«¹ Itt tehát az író magáról, mint szemtanúról beszél s azon szörnyű vérengzést és fosztogatást közvetlen tapasztalás alapján ecseteli, melyet 1514-ben a ráczok a dél-magyar megyékben elkövettek. Ez időben tehát a hely színén kellett lennie, még pedig már olyan korban, hogy a történeteket legalább általánosságban meg tudja érteni és ítélni. Verancsics azonban 1514-ben nem lehetett a délmagyar vármegyékben. Akkor még tizedik esztendejét és pedig távol a dalmát partokon családja körében élte, sőt talán csak nem is sejté, hogy sorsa valaha hazánkba fogja vezetni.

Azt a passzust, melyben a krónika írója mindezeket elmondja magáról, Szalay is észrevette, csakhogy ő úgy okoskodott, hogy, ha a krónika Verancsicsnak kezeirása, akkor mind az, a mi benne a szerző személyéről mondva van, magára Verancsicsra vonatkozik. Ő tehát az, ki a parasztlázadás szörnyű kegyetlenségeit saját szemével látta: láthatta pedig Szalay nézete szerint azért, mert Beriszló Péter magával vitte a táborba. Ez a hadjárat előbb a papok és urak felkoncsolásával, azután a győztes nemeség szörnyű forbátjával nem olyan természetű volt, hogy tíz éves gyermekeket a látványosságok élvezetére oda elvittek volna. Wenzel Gusztáv néhány évvel később megírt, jóval behatóbb életrajzában nem is veszi figyelembe Szalay e felfedezését, hanem elfogadja

¹ Verancsics művei II. 9—10.

azt a teljesen megbízható adatot, melyet maga Verancsics nyújt hazánkba jövetelének idejéről. Itt sem jelöli ugyan meg az esztendő, de midőn elmondja magáról: »in Hungariam *adulta* iam aetate« jött, ezzel kizárja a föltevést, hogy tíz éves korában hazánkban járt volna. Otthon tanult ő még akkor s az a krónikaíró, a ki azt írja magáról, hogy látta a dulást, nem Verancsics, hanem más valaki, kétségkívül született magyar ember, a ki 1514-ben már tul volt gyermekévein s valószínűleg mint a Délvidék szülőtte tarthatta szemmel ama borzalmas év küzdelmeit.

Mindezek után bizonyosnak vehetjük, hogy az eddig neki tulajdonított magyar krónikát nem Verancsics írta. Első részében a szerző közvetlenül bemutatja, habár nem is nevezi meg magát, s hogy a más által kezdett munkát sem Verancsics folytatta, azt nemcsak következtetések, hanem pozitív tények alapján is eldönthetjük. Az évkönyv 54-ik lapján az író azt írja: »Igazat mondok uraim« s néhány sorral később: »Tisztelendő uraim ne bánja is kegyelmetek stb.« A 116 lapon azt írja a németekről: »kobzának az szegénység közzet, minden élésünket elfogyatták.« Kevéssel alantabb meg: »Ezt is írhatom ti kegyelmeteknek, hogy az nagy tobzódás miatt mind az két táborban, mondom, igazán mondom, hogy komáromi táborban, az győri táborban az nagy ételben italban több holt meg düggel az németben, az csehben tizenöt vagy huszezernél, kit sok jámborok tudják, látják.« Mindezeket természetesen nem írhatta Verancsics: itt ismét más valaki, még pedig papi állásu emberhez beszél. Szentanuval van dolgunk, ki Komárom és Győr vidékét azon időben bejárta s a németek táborában is volt, talán hivatalos, de mindenesetre nem oly előkelő állásban, minőt Verancsics 1566-ban viselt. Az idézetekből, melyek az évkönyv különböző részeiből vevék, kétségtelenül kitűnik, hogy mint elejét úgy közepét s végét sem írhatta Verancsics, hanem ellenkezőleg egy vagy több ember írta az ő felszólítására az ő számára, s az egyik író egyenesen őt apostrophálja, midőn tisztelendő uraim megszólítással fordul hozzá, a munka meg nem nevezett megrendelőjéhez.

Mert ép oly bizonyos, hogy a munka Verancsics számára az ő megrendelésére készült, a mily kétségtelen a mondottak után az, hogy minden jogos ok nélkül tulajdonították Verancsicsnak. Hogy ki a szerzője, annak megállapítására megbízható adat egyáltalán nincs. De nagyon valószínű, hogy nem egy, hanem leg-

alább két, sőt három ember műve. Az elejét semmi esetre sem az írta, a ki Buda 1541-ki ostromát; azt a néhány oldalt pedig, mely nem is a maga helyén (az 1541-ki események közt előbb el van mondva, hogyan ostromolják a németek Budát, hogyan foglalja el Szolimán, mivel biztatja Izabellát s minő intézkedéseket tesz érdekében, erre következik Maylád István zendülésének s elfogatásának leírása, mely már 1542-ben történt) sorolja fel azon okokat, melyek miatt Buda török kézre jutott, ismét más valaki írhatta. Ez már deákos ember volt, ki minduntalan hosszú latin frázisokkal tarkázza magyar beszédét, míg a többi írók egyáltalában nem élnek a latin nyelvvel, hanem jó magyarul mondják el azt, a mit tudnak.

Mindezt még inkább megvilágíthatja a munka tartalmának részletesebb taglalása. Egyszerű évkönyv van előttünk, mely a XVI. század elejétől 1566-ig az egyes esztendőök nevezetesebb politikai, katonai vagy más nemű eseményeit évről évre csoportosítja. De természetesen csak azon eseményekről emlékezik meg, melyek a szerző érdeklődését épen fölébresztették. Nem is minden esztendőről vannak följegyzések; némelyiken egyszerűen átugrik, némelyikről csak egy-két sorral emlékszik meg. Néhol azonban igen terjedelmes és részletes; sok tényt sorol fel, sőt oknyomozóvá válik: kutatja az események rejtett okait s azon titkos rugókat, melyek a szereplőket ilyen vagy olyan irányba terelték. De az évkönyv természeténél fogva a munka compositiója nagyon laza; az események nem egymásból folynak, hanem időrendben egymás mellé helyezvék s minthogy a munka nem egy, hanem több ember műve, sem stíljében sem szellemében nem lehet egységes. Írói azonban mindnyájan igen jól kezelik a magyar nyelvet, mely szemmel láthatólag anyanyelvök s melyben egész műveltségök gyökerezik. Egyikök kivételével, ki már a tudákos ember benyomását teszi, nincsenek befolyásolva koruk latinus műveltségétől. Általában nem a tudósok osztályából valók, ismereteik csupán a bibliára terjednek ki, de sokszor a gyakorlati ember józan eszével ítélik meg a viszonyokat s talpraesett megjegyzéseket tesznek. Mindnyájan a Habsburgház hivei, de fanaticus magyar érzésűek s valóságos engesztelhetlen gyűlölettel viseltetnek a németek, csehek s a többi idegen zsoldos hadak iránt, kik hazánkat megvédeni jöttek ide, de e helyett csak versenyt pusztították a törökkel, tatárral.

Második jellemző vonásuk az elkeseredés a pártoskodó magyar főurak iránt, kiknek önzésére, nagyravágyására, gonosz indulataira vezetik vissza a szerencsétlenségeket, melyek akkor a magyar hazát sújtották. A »magyari urakról« általában úgy szólnak, mintha nem is lennének a nagy magyar nemzet alkatelemei, hanem örökös ellentétbe helyezkednek vele s merő önérdekből lehetetlenné teszik belső nyugalma visszaállítását, erejének, ellenálló képességének gyarapodását. Kétségkívül egyik író sem az urak családjából származott s vezérlő befolyást a kor eseményeire egyikök sem gyakorolt.

A krónika az 1504. esztendővel kezdődik, csakhogy a rövid feljegyzés, melyet ez évből ad, II. Lajos király születése, nem felel meg ez évnék, hanem 1506-ból való. És itt meg kell jegyezni, hogy Verancsics iratai közt (1681 I. fol. lat.) egy 1547-ki levélmásolat hátára fel van jegyezve II. Lajos születésének valódi éve, még pedig ugyanazon kéz által, mely a krónikát írta. Ha tehát ez Verancsics írása lenne, a krónikában nem adta volna a hibás datumot. Ilyen botlások különben egymást érik s az író még 1490-ki dolgokat is úgy ad elő, mintha 1508-ban történtek volna. Terjedelmesebbé a följegyzés az 1514-ki évnél kezd válni s elég áttekinthetően csoportosítja a keresztes háború vagyis a pórlázadás főbb eseményeit, sőt itt-ott jellemzi is az egyes parasztvezéreket. Minthogy a leírás olyan embertől származik, ki a leírt események legalább egyes részeinek szemtanuja volt, az évkönyv kétségkívül értékesnek mondható, ámbár a chronologia itt is cserben hagyja, mert az 1514-ki híres bosszúálló országgyűlést, melynek szertelen végzéseit kárhóztatja, az 1515-ki évre teszi. A parasztok elleni súlyos megtörlést »Isten ellen« valónak mondja, »mert főképen az urak bíne vala, hogy az szeginséget felköltvén« nem tudták a keresztes harciba vezetni. Fel is említi, hogy a rákosi országgyűlés azon küldöttei, kik a végzéseket a királynak szentesítés végett megvitték, midőn hajón átkeltek, »mind a szerzésekkel az Dunában veszínek, senki közülek ki nem szalada. A szerzést osztán más emberek beszílik be László királynak« (rendesen így nevezik II. Ulászlót XVI. századi emlékeink). Hogy az efféle hagyományok mennyi történeti alappal bírnak, azt ma már nehéz meghatározni. De mindenesetre jellemzik az egykorú vagy közel egykorú emberöltő felfogását a parasztmozgalmakról, melyekről nem ez az egyedüli

krónika emlékezik meg ha nem épen erős rokonszenvvel, de mindenesetre igen mély emberi részvétellel.

A krónika a következő éveken gyorsan ugrik át s Nándorfejérvár vívását röviden adja ugyan, de számos részlettel a török ez időbeli dűlásairól. Az 1526. év szomorú eseményeit krónikaszerűen, ámbár hosszasan adja, s a következő évek mindegyikéből szintén számos tényt és adatot közöl. Csakhogy leginkább megjegyzés nélkül. Csupán az 1541-ki eseményeknél, melyekhez részben az 1542-ki erdélyi dolgokat is hozzá csapja, válik a munka ismét behatóbbá s egyes episodokat egészen kerekded előadásban mond el. A Roggendorf német hadai részéről Buda ellen intézet ostrom leírásán kezdi. Ez ostrom folyamán tanácsosai ellenére Izabella királyné át akarta adni a várat a németnek. E célból ösztönzésére a város bírása és tanácsának néhány tagja, a többek közt Bornemisza Tamás vagyonos kereskedő titkos érintkezésbe lépett Roggendorffal s egy csomó német katonát egy éjjel be is bocsátott a városba. De a németek gyámoltalanságán a jól kieszelt terv meghiúsult; mikor már ben voltak a várban, fejöket vesztve újra kifutottak abból. Ez eseményt Bornemisza külön emlékiratban írta le Verancsics számára. De a krónika sokkal többet ad mint az emlékirat;¹ ez utóbbi a németek futása utáni dolgokat csak egy lapon mondja el, míg amaz jóval tovább megy, folytatja az ostrom és a várban történt dolgok leírását, Buda török kézre jutását, sőt említi Szoliman főbb intézkedéseit a budai basaság szervezése körül. Itt sok érdekes és megható részletet jegyez fel s műve olvasmányképen is igen vonzó, ámbár bajos meghatározni, mennyiben nyugszanak az egyes adatok szilárd történelmi alapon s mennyiben az egykorúak közt keringő szóbeszéden. Itt mindenesetre értékesebb Tinódy ide vonatkozó énekénél, mert nemcsak több tényt említ, hanem egész előadása élénkebb, közvetlenebb, drámaibb. Meghatóan írja le Izabella fájdalmát, a mikor Szoliman parancsára csecsemő fiát, Jánost a szultán táborába kell küldenie. Török Bálintra bízva a gyermeket, még pedig azon mélyen az anyai szívből merített indokolással: »az Frater György barát, szerzetes és nem levén soha nős, sem fias ember, nem tudja micsoda legyen az magzati szerelem. Te rád Terek Bálint, ki tudod mindezeket, mert felesíged és gyerme-

¹ Már Podhraczký ismertette: két magyar krónika. De le van nyomtatva Verancsics II. 195—203.

kid vadnak, az én tulajdon egyetlen egy fiamat ajálom.«¹ Sok más jól megírott részletével a munka e szakasza mindenesetre igen becses adalék Buda 1541-ki gyászos catastrophájához s a vele kapcsolatos eseményekhez, melyeket Maylád 1542-ki elfogatásának rajza követ. Ez utóbbit azonban az utána következő s vele szerves összefüggésben nem álló néhány oldallal, melyben Buda elvesztének okai sorolvák elő, valószínűleg más, deákos műveltségű ember írta. Itt már latin szókkal, sőt hosszú latin mondatokkal van az előadás magyarossága megrontva, mi előbb nem történik s később is csak egyszer (Horvát Markónál meg van jegyezve: strenuus et dignus miles memoria) fordul elő.

Az 1542. évtől kezdve, mely mellőzi az erdélyi dolgokat, az évkönyv ismét közönséges krónikává lesz; számos évet egészen átugrik, igen sok fontos eseményt elhallgat s lényegtelent pedig följegyez. Az 1551—52. eseményeknél, melyeket megint összefoglal, aligha nem használta Tinódy Crónikáját, főleg ott, hol az erdélyi és délmagyarországi dolgokat mondja el. De már sok apró részletet tesz hozzá, melyek kevésbé valószínűek. Eb az ti hitetek — mondatják Amhát basának Losonczyval Tinódy és a krónika szerzője egyaránt. De míg Tinódy utóbb ezt írja a temesvári hősről:

Nemes vitéznek ottan fejét vevék,
 Fejét megnyuzák, szalmával megtölték,
 Egy ház oromra az csontját feltevék.
 Urfiu testét basa temetteté.

 Vivék az bőrét hatalmas császárnak.

Addig az évkönyv azt írja, hogy a basa »fejét veteté, megnyuzatá, az bőrét szalmával megtölti, császárnak köldi, fejének a csontját Temesvár előtt egy karóra téteté, ki most is ott vagyon«. Sokban egyez ugyan a két előadás, de kevésbé valószínű, hogy Losonczy feje egy karóra maradt volna tűzve, »ki most is ott vagyon.« Ép oly kevésbé pontos Szolnok megvételének és Eger ostromának rövid leírása. Itt nem Tinódyt követi s többször téves adatot mond. Így például az egri hősök közt, kikről megjegyzi: »méltók, kik örök névvel éljenek,« felsorolja Zay Ferenczet is, ki

¹ Verancsics II. 58.

pedig tudvalevőleg nem vett részt a védelemben. A későbbi évek-
ből még csak az utolsó, az 1566-ki van bővebben taglalva, míg
az előzőkből leginkább egyes adatok és tények említetnek. Érde-
kes kortörténelmi adalék az is, hogy Svendi Lázár német had-
vezért egyre Semmi Lázárnak nevezi, Miksa királyt pedig Maximili
Jánosnak írja, a mi Verancsicstól már igazán nem tételezhető fel.

Az évkönyv írói kétségkívül első sorban saját tudomásuk-
ból, mely nem mindig megbízható, merítették adataikat s bizonyos,
hogy Verancsics gyűjteményeit, még a ránk jutott iratokat sem
igen használták, diplomatai jelentéseit és levelezéseit pedig egy-
általán nem ismerték. A legbecsesebb az, a mit tapasztalásuk
nyomán írnak s az 1514-ki valamint az 1541-ki eseményeket
illetőleg az évkönyv első rangú hazai kuttfőink közé sorolható.
De használható más évekre nézve is, mert írói különös gonddal
állították össze azon adatokat, melyek a törökök pusztításaira,
egy-egy vidékek és megyék megszállására vonatkoznak s melyekből
a török uralom terjedése főleg a Nándorfejérvár és Buda elvesz-
tése közötti időben könnyen részleteiben megállapítható. Van ezen-
kívül sok apró korjellemző vonás a följegyzésekben, melyek azért
is értékesek, mert a középosztály, a nemesség szélesebb rétegei
felfogásáról, a kor szereplőiről és eseményeiről való véleményéről
közvetlen tájékozást adnak. Megbízhatóság, az adatok pontossága,
a felsorolt tények hitelessége tekintetében a munka nem versenyez-
het Tinódy legtöbb művével, melyek hivatalos kuttfőkből merítvék.
Az évkönyvírók nem az igazság kikutatását tüzték ki fel-
adatukká. Leírják mindent, a mit hallottak vagy bármi bizonyta-
lan hitelű forrásból merítették. De néha jobban írnak mint Tinódy
s prózájuk élénkebben leköti a figyelmet, mint a lantos esetlen
versei. A XVI. század derekán keletkező magyar történetírás
egyik első termékével van itt dolgunk, melyet nem a tudós,
második hazájának multja iránt annyira lelkesülő Verancsics Antal
írt ugyan, melynek létrejötte azonban kétségkívül neki köszönhető.
Mégérdemli tehát, hogy Verancsics-évkönyvnek nevezzük s e
névvel szerepeljen jövőre történelmi forrásaink sorában.

A krónika fenmaradt kézírata, habár többen lehettek szerzői,
mindenesetre csak két embertől való. A legnagyobb részt (a
nyomtatásban 104 oldal) az másolta, kinek írását Szalay Veranc-
sicsénak tartotta. A maradék 15 oldal ismét más kéz írása; ez
külön füzetet tesz s csak bele van téve a bekötött krónikába,

mely e részszel együtt az 1566. évvel végződik. Eredetileg azonban aligha itt végződött, a mi kitűnik abból, hogy a kézirat egyes ternői betűkkel jelezvék, melyek A-tól R-ig mennek. Van azonban a muzeumi Verancsics-kéziratok közt egész külön még egy, mely S betűvel van mint custossal ellátva s ez a betű ugyanazon kézből származik, melytől a krónika A—R betűi. E kéziraton nagyon helyesen mondja egy már a jelen századból való megjegyzés, hogy »Werancz Antal krónikája mellett hajdan több más magyar történeti irományok lehetnek *gyűjtemény-alakban*.« Ez fején találja a szeget: a krónika valóban csak gyűjtemény, különböző szerzők följegyzéseinek gyűjteménye, kik közé azonban Verancsics nem tartozik, még akkor sem, ha az első részt sajátkezűleg másolta volna le.

A Verancsicsnak tulajdonított magyar művek közt a krónika a legnagyobb, a legjelentékenyebb s ez okból kellett vele s szerzőivel behatóbban foglalkozni. A művei második kötetében levő többi magyar dolgozattal már gyorsabban végezhetni, mert itt a bizonyítás vagy egészen fölösleges vagy legalább nagyon könnyűvé van téve. Összegyűjtött munkái második kötetében a krónikát szintén terjedelmes, hatvan nyomtatott oldalnál hosszabb dolgozat követi Nándorfejérvár 1523-ki elvesztének okairól és lefolyásáról. E dolgozatról mindazok, kik még kiadása előtt ismerték, észrevették, hogy nem Verancsics szerzette. Ámbár ezt is ugyanazon kéz másolta mint a krónikát, a mi maga is kétségtelenné teszi, hogy a kézirat semmit sem bizonyít, mert föltéve, hogy az írás valóban a Verancsicsé, ő akkor is csak mint másoló s nem mint szerző szerepel. Szalay László megjegyzi, hogy a Nándorfehérvárra vonatkozó munkát talán Verancsics portai követ-társa, Zay Ferencz írta s ezt az odavetett megjegyzést ma már bizonyosnak veszik.¹ Pedig Zay szerzőségének bebizonyítására még kísérlet sem tétetett. Üres combinációval, merő föltevással van tehát itt dolgunk, mert csak is az bizonyos, hogy a szerző nem Verancsics. A harmadik magyar dolgozat czime: »Az császár ellen való conjurationek kinyilatkoztatása.« Az egész három oldal s egy seik által Szulejmán szultán ellen tervezett összeesküvésre vonatkozik. Írálya és az elbeszélés módja teljesen kizárják Verancsics szerzőségét. A kéziratra latinul fel van jegyezve: Kon-

¹ *Thalácsy Lajos*: Csömöri Zay Ferencz. Tört. Életrajzok I. évf.

stantinápoly 1555. jan. 26. E napra vonatkozik a dolog vagy e napon kapta az iratot kísérete egy tagjától vagy a török fővárosban élő valamelyik magyartól, ki így végzi elbeszélését: »Mert úgy beszélnek, hogy ellyen dolog történt vóna az császáron.« Az irat teljesen jelentéktelen s legfőlebb annyiban érdemel figyelmet, hogy azt bizonyítja, hogy Verancsics még a Bosporus partjain is gyűjtötte a történeti anyagot. Végül a negyedik magyar dolgozat a Bornemisza-féle följegyzés Buda 1541-ki ostromáról, melyben szerző maga beszél el részvételét az akkori eseményekben; írójának személyére nézve tehát kétség soha sem foroghatott fenn. E szerint a magyar munkák egyikét sem írta Verancsics s így magyar nyelvű íróink sorában nem adhat neki helyet az irodalom-történet.

Ugyancsak ezen második kötetben a magyar nyelvűek után még négy dolgozat következik, melyek kettejéről már rég tudva van, másik kettejéről pedig én konstatalhatom, hogy szerzőjük nem Verancsics. Az első Beriszló Péter püspök életrajza, melyet Verancsics hátrahagyott gyűjteményei alapján Marnavich János írt és 1620-ban kinyomatott. A második az erdélyi székelyekről szól. Erről is tudva van, s a rövid dolgozat utolsó soraiból világosan kitűnik, hogy nem Verancsics írta. Ő csak felkért valakit a székelység közviszonyainak ismertetésére s ez a valaki, úgy a hogy tudta, teljesítette kívánságát. Az utolsó két dolgozat olaszul van írva. Verancsicsnak bizonyára ez volt anyanyelve s nem a szláv, mert anyja olasz nő s a város, melyben született és neveltetett, szintén olasz volt. De azért az említett két munka egyikét sem írta. Az egyik, alig két oldalnyi terjedelemben, Hunyadi Mátyás érdemeiről szól s valóban csodálni kell, hogy két kiadója — Kovachich és Szalay¹ hogyan tulajdoníthatják Verancsicsnak. A másik, a kötet utolsó dolgozata, hosszabb olasz jelentés Székes-Fejérvár 1543-ki ostromáról és török kézbe jutásáról. Világosan kitűnik belőle, hogy szemtanu, valószínűleg olasz katonatiszt följegyzése, ki Verancsics számára készítette. Így tehát az egész kötet történelmi dolgozatai vagy töredékei mindegyikéről megállapítható, hogy szerzőjük nem Verancsics, hogy egyik sem az ő tollából származik.

¹ Először Kovachich adta ki *Scriptores min. I.* Kovachich ezt is, mint az előző olasz leírást »ut videtur« Verancsicsnak tulajdonítja s 1542. évszám alatt adja. Szalay a szerzőség kérdését nem is érinti, hanem újra kiadja Verancsics művei között.

Érthetőnek fogja találni mindenki, hogy midőn, a Verancics neve alatt kiadott két kötetből az egyiket átolvastam a nélkül, hogy benne Verancicstól akár egyetlen egy dolgozatot is találtam volna, a legnagyobb bizalmatlansággal fogtam a másik kötet (összes műveinek első kötete) tanulmányozásához. Olvasás közben kétségeim egyre szaporodtak s annyi bizonyos, hogy ebben a kötetben, mely csupa latin műveket tartalmaz, szintén sok olyan dolgozat van, melyet vagy bebizonyíthatólag nem Verancics szerzett vagy pedig melyre nézve a szerzőség kérdése legalább kétséges. Sőt a legtöbb ilyen, mit hamar ki fog tüntetni e kötet dolgozatainak egyenkint való rövid taglalása.

Az első csak öt nyomtatott oldalra terjed s bevezetése lett volna a nagy történeti műnek, melyet Verancics tervezett s mely a Hunyadi Mátyás király halálával következő korszakot ölelte volna fel. A dolgozat azonban igen röviden fut át az új király választáson s a legnagyobb általánosságban vázolja Ulászló és II. Lajos egyéniségének és uralkodásának jellegét. Egészen értelmes, gondolkodó szellem műve, de semmi sem mutatja, hogy más mint Verancics nem írhatta volna, ámbár szerzőségének kétségbevonására nincs semmi adatom. Meglátszanak elmékedéseiben bizonyos források benyomásai, melyek birtokában voltak. Teljesen elitéli a Jagellokat s azt mondja, hogy a főurak Mátyás halálakor azért választottak sedatus, gyöngé, idegen, nyelvöket nem értő, szokásaikat, jogaikat nem ismerő fejedelmet, hogy annál könnyebben érvényesíthessék magokat a királyi jogok rovására. Ezért játszották ki Korvin János herceget, kiről az író meleg rokonszenvvel és dicsérével emlékszik meg s azt mondja, hogy észre és érényre nem látszott hasonlótlanak atyjához. Itt Szerémi befolyása mutatkozik, alantabb pedig, hol elmondja, hogy az idősebb főurak meghaltak s helyöket fiatalok foglalták el, a magyar krónika egy gondolatát ismétli, mely 1521-ben megjegyzi: »Ez idők alatt mind kihalának Magyarországból az vén és fő urak, csak az ifjú urak maradának.« Eredeti, mélyebbre menő eszme nincs Verancics e töredékében s Magyarország hanyatlásának okait, az akkori közzelfogásnak megfelelően, csak a Jagellók személyiségében s az olygarchia kicsapongásaiban látja. Ez okok mindenesetre nagy befolyással voltak a későbbi eseményekre, de nem egyedül idézték elő azokat. A mélyebben rejlő okokat azonban Verancics ép oly kevéssé vette észre, mint korának egész közvéleménye s így e

kis töredékben mélyebb államférfiúi felfogás, minőt Verancsicstól méltán várhatnánk, nem mutatkozik.

Valamivel nagyobb az a töredék, mely Nándorfejérvár 1521-ki bukását rajzolja. De csak első része maradt ránk, mely az előzményekről s az ostrom megkezdéséről szól. Adatai a többi azonoskori tudósításoktól egy pár apró részletben elütnek, de az egész, úgy a mint ismerjük, nem sok fontosságra tarthat igényt s a szerzőség kérdése legalább is kétséges.

Még nagyobb a harmadik töredék, melyben Verancsics Martinuzzi György barát, a váradi püspök életét és tetteit akarta megírni s melyhez részben maga a barát egy maig fenmaradt levelében, melyet Verancsics kérelmére írt, szolgáltatta az adatokat. Itt már a tudós humanista igaz mivoltában lép elő; beszél Róma hőseiről, nagy történetíróiról s általában csillogtatja szellemét és ismereteit. A munka védő irat akart lenni a sokfelől megtámadott barát érdekében, kinek kitünő erényét ismeri, hires tetteinél jelen volt — mondja dicsekvőleg a szerző, ki azonban utóbb alaposan megváltoztatta ebbeli véleményét. Sajnos, hogy a töredék ott szakad meg, hol igazán érdekes és fontos volta kezdődik.

Egy másik töredék az 1523-ki harcok egy epizódját írja le két rövid oldalon s aligha Verancsicstól származik.

Azután következik egy hosszabb dolgozat az 1536-ki magyarországi eseményekről, mely a kéziratban levő följegyzés szerint nem Verancsics Antal, hanem testvére Mihály műve. Ez a Mihály utóbb bátyjánál jó ideig Erdélyben élt; tudott magyarul s mint diplomata működött némely külföldi küldetésben. Tanult, tájékozott ember volt, ki kétségkívül bátyja megbízásából, sőt közleményei alapján állította össze az 1536-ki év történetét, mely élénken, sok ismerettel készült. Rövid visszapillantást vet az előző évtizedre s Ferdinánd és János királyok, ez utóbbi és V. Károly császár közti tárgyalásokról, egyes katonai eseményekről s különösen Kassa elfoglalásáról ad, hihetőleg az udvarhoz érkezett jelentések vagy szemtanúk előadása alapján, érdekes tájékozást. A dolgozat nemcsak világos előadásával és józan felfogásával köti le figyelmünket. Elolvasásából azon benyomást merítettem, hogy ugyanaz, a ki ezt a munkát írta, tehát Verancsics Mihály, írhatta legalább némelyikét azon dolgozatoknak is, melyeket most Verancsics Antalnak tulajdonítunk.

Különösen felébredt e gyanúm a közvetlen utána következő

munka olvasásakor, mely az 1536—38-ki eseményeket mondja el; ez a kötet legterjedelmesebb, valami 70 nyomtatott oldalnyi dolgozata s már külső okoknál fogva bizonyos kételyt támaszthat a szerzősége nézve. A munka tulajdonképeni feladata elmondani azt, mi birta rá János királyt, hogy, szakítva addigi politikájával, mely a török szövetségen nyugodott, I. Ferdinánd királylyal kibéküljön s az ő segélyével tegyen előkészületeket Szolimán szultán netaláni támadásának visszaverésére. Jellemző itt először az, hogy a szerző az 1536-ki év eseményeit nagyobbára Verancsics Mihály fentebbi dolgozata alapján, de az egyes mozzanatokat hol rövidebben, hol bővebben mondja el; 1537-ről meglehetősen hallgat s az 1538-ki dolgokból leginkább azokat ismerteti, még pedig rendkívül érdekesen, melyek július, augusztus és szeptember hónapokban játszódtak le. Jellemző továbbá, hogy szerző a nemzetközi viszonyokra is nagy figyelemmel van, mi Verancsics Antalra vallana, ellenben ellene szól az, hogy a hosszas nagyváradi béketárgyalásokat, melyek pedig közvetlen közelében folytak, csak pár sorban említi és a két ellenkirály kibékülését mint egyszerű tényt konstatálja. Jellemző továbbá, hogy szerző a munka végén megemlíti, hogy 1538 végén írta művét (*haec sunt, quae praesens annus 1538 jam excens, in Moldaviam et Transsylvaniam secum attulerat stb.*), de azért pár sorral előbb oly eseményeket emlit, melyekről maga is kiemeli, hogy 1539-ben történtek. Ez időben Verancsics Mihály még nem volt Erdélyben s bátyja a hozzá intézett levelekben még mint ifjuval bánik vele. De ha később, mikor Erdélybe került, leírhatta az 1536-ki eseményeket, úgy végre az a lehetőség sincs kizárva, hogy a másik, az 1536—38-ki kort tárgyaló munka legalább részben szintén tőle származik. Ez a benne levő határozott állítás dacára lényeges részeiben úgy sem 1538-ban iratott, hanem pár évvel később, János király halála után, kinek uralkodásáról szerző mindig a multban beszél s midőn emberi és uralkodói tulajdonait leírja, nem azt mondja, hogy ilyen vagy amolyan ember, hanem mindig azt, hogy ilyen ember *volt*, mely formát aligha használta volna, ha akkor írja művét, mikor János király még élt és uralkodott.

Föl kellett említenem ezen külső okokat, melyek Verancsics Antal szerzősége iránt némi kételyeket támaszthatnak. Nem tartom lehetetlennek, hogy a dolgozatot, mely két részből áll, Verancsics mások kézírataiból, még pedig jóval 1538 után csak összeállította.

Különösen áll ez az első részről, melynek gyakori ismétlései arra vallanak, hogy különböző emberek 1538-ból származó munkátaiból nem valami nagy ügyességgel van összeforrasztva s hogy az egész 1540 után ujjal kibővített. Ezt már talán Verancsics maga tette, csak hogy elfeledte kitörölni azt a megjegyzést, hogy munkája a »jelen« 1538. év eseményeit taglalja. A dolgozat második része azonban már inkább kizárólag a Verancsics műve s az egész azért érdemel figyelmet, mert megtudjuk belőle, hogy Verancsics, még ha csupán mint mások adatainak összeállítója szerepel is, minő fogalmakat táplált a történetírói feladatról s hogy a nép- és államélet minő mozzanataira akarta figyelmét kiterjeszteni.

Az első rész vagy könyv, mint már jeleztem, a Verancsics Mihály dolgozatának megfelelően adja elő az 1536-ki év némely katonai és diplomáciai eseményeit. Különösen Gritti szereplése s a fordulat, mely ezzel kapcsolatban János király politikájában beállott, van világosan és értelmesen feltüntetve. Említi a váradi béketárgyalásokat is, de mindezt egészen oda vetve, vázlatosan. Tulajdonképeni elbeszélése 1538 július havánál kezdődik s csak akkor válik behatóvá és becsessé, midőn azon hadjáratot kezdi ismertetni, melyet Szoliman szultán indított Péter moldovai vajda ellen s melylyel egyidejűleg Erdélyt is hatalmába akarta keríteni. E fontos történeti epizod elevenen és széles körű felfogással van elmondva. Csak hogy a szerző itt sok ismétlésbe bocsátkozik s a többek közt újra visszatér a Gritti viselt dolgaira, melyeket már a bevezetésben előadott. Épen erre alapítom azon föltevésemet, hogy ez a dolgozat különböző írók munkájának kissé külsőleges összeolvasztásából származik. De nagy előnye, hogy behatóan és számos művelődési mozzanat följegyzésével taglalja Moldva és Havasalföld, különösen az előbbi viszonyait. Figyelemmel van a bojárok s az egész nép szokásaira, erkölcsre, több érdekes vonást jegyez föl életmódjáról és viseletéről — s itt részben Erdélyre is kiterjeszkedik — valamint némely gazdasági és katonai mozzanatról. Említi a többek közt a havasalföldi oláhok házasetét s elmondja, hogy többnejűség uralkodik nálók; szabad általában mindenkinek két-három feleséget venni, a nemeseknek és gazdagoknak többet is, a vajdáknak annyit a mennyit akarnak. A sok asszony közül csak egy viseli az igazi feleség czimét és rangját, de mindnyájok gyermekei egyaránt törvényesek és követhetik apjokat az uralomban. Mindezt szerző nem azért említi, hogy elő-

adását pikáns részletekkel fűszerezze. Teljes tudatában van a bennök rejlő politikai és közerkölcsiségi fontosságnak s a történelmi események megokolására, magyarázására használja azokat. Elmondja, mennyi baj származik abból, hogy a vajdáknak különböző anyáktól való gyermekeik vannak, kiknek mindegyike atyjok örökségét a maga hatalmába igyekszik keríteni. Nem lévén közöttük testvéri érzés, kegyetlenül bánnak egymással, ölik, csonkítják egymást vagy a szomszéd államok segélyét kérik ki egymás ellen s így hazájokat az idegennek vetik oda prédául. Erre szerző a multból példákat is idéz. Mindezek után Péter akkori vajda sorát, viszonyát János királyhoz s Erdélybe futását beszéli el. Helyébe otthon fél testvére: István vajda ült, a törökök kegyelméből.

Ha az első rész leginkább Moldva történetét s vajdája viszonyát János királyhoz fejtegeti, a második részben egészen Erdélynek jut a főszerep, melyre a moldvai dolgok komoly visszahatást gyakoroltak. Ugy látszott, hogy Szoliman Moldva után Erdély és Magyarország meghódításához fog látni. János király tehát erélyesen azon volt, hogy elhárítsa országáról a veszélyt s megfelelő haderővel utasíthassa vissza a törökök esetleges támadását. Ez események rajzának van szentelve a második rész, mely méltán sorozható latin-magyar történetírásunk kiválóbb termékei közé. Szerző nemcsak elbeszéli a történeteket, hanem egyenkint és egyénileg rajzolja a főszereplőket. Sok általánosságot mond ugyan, de a legtöbb egyéniség jellemét mégis eléggé ki tudja domborítani. Magán János királyon kezdi s a kép, melyet róla ad, minden dicséret daczára egészben hű s méltó, hogy megmaradjon az utókor emlékezetében. Alakját felségesnek, hangját megnyerőnek, minden mozdulatát méltóságosnak, kegyességét, jószívűségét mindenki irányában vele születettnek mondja. Természettől gyors eszű, csöndes vérmérsékletű, jó tanácsra hallgató ember volt, minden dolgát előre alaposan meghányta-vetette. Egyforma maradt jó és balszerencsében s bármi hirt vett, soha egy arcizma meg nem rándult s kedélye változatlan maradt akár öröm, akár bánat érte. Valamivel utóbb szerző ép oly élettellejesen és szingazdagon, de rövidebben jellemzi a király főtanácsosait: Verbőczy Istvánt, a főkancellárt és Pöstyényi Gergelyt, a budai várkapitányt, Frangepán Ferencz kalocsai érseket, Brodarics István váci püspököt, Petrovics Péter temesi grófot, a király rokonát, Perényi Pétert, Török Bálintot, Bebek Ferenczet, Maylád István és Balassa Imre

erdélyi vajdákat, Kendy Ferencz főtárnokmestert, Statilio János erdélyi püspököt, György barátot és Eszéky János pécsi püspököt. Amarról ezt mondja: Utjesenics György, horvát származásu, Pálos rendi barát, váradi püspök, főkincstartó és azon időben az egész hadsereg főparancsnoka, éles, nagy eszű ember, a közgondokat végtelenül türi, gyors kezű s nem kevésbé rátermett a háború mint vallás dolgaira. Tanácsosai körében lép elének János király s egy hosszú beszédet is tart, melyről szerző azt mondja, hogy maga hallotta. Itt tehát szerző állítása szerint nem a régiek mintájára koholt beszéddel van dolgunk, mely kérdés eldöntésébe azonban nem bocsátkozhatom. Annyi bizonyos, hogy a beszéd erős hévvel, nagy ékesszólással festi a helyzetet s hívja fel az országot, szálljon síkra a fenyegető török vész ellen s hogy nincs benne semmi, a mit János király el nem mondhatott volna. Felhívásának volt sikere; a védelmi intézkedések megkezdődtek, az ojtózi szorost, melynek leírását is vesszük, megerősítették, Brassóba, Szebenbe megfelelő őrséget vetettek, a haderőt kellően elhelyezték. De időközben Szolimán mást gondolt s kibékült János királylyal, ki erre elbocsátotta hadait. A mozgalmas időeknek azonban volt egy jó következményök. János király visszaszerezte Erdélynek Csicsó és Küküllő várakat, melyek egy békeokmány szerkesztésénél elkövetett hiba folytán még Mátyás király alatt moldvai kézbe kerültek. A Vörös Torony szoros leírásával és János király házasságának említésével végződik a munka, melynek főleg második része szép irányával és művészi előadásával nemcsak mint kutfő igen becses, hanem mint olvasmány is fölötte érdekes.

E munkával szoros összefüggésben áll a következő, mely szintén terjedelmes — 30 nyomtatott oldal — s habár nem a politikai történettel foglalkozik, Moldva, Oláhország és Erdély belső állapotainak ismeretéhez első rangú forrásul szolgálhat. Verancsics közvetlen tapasztalásból ismerte ez országokat, különösen Erdélyt, mely két évtizeden át otthona volt s melynek minden vidékét beutazta. Ezt maga kiemeli, hozzá téve, hogy sokat meg a ben-szülöttektől nyert értesülések alapján ír le. Csakugyan fenmaradt két latin dolgozat, melyekből a jelen műhöz adatokat merített. E művét egyenesen kiegészítésül írta a János királyról, Péter vajdáról és Szolimán császárról szóló fentebbi munkához. Minthogy ebben Moldva, Havasalföld és Erdély politikai történetét adta elő, most ezen újabb dolgozatában, melyet egyenesen harmadik rész-

nek (volui hoc tertio libro explicare) tehát az előbbi befejezésének nevez, ismertetni akarja az illető országok lakosainak szokásait, vallását, fel akarja sorolni városait, folyóit s más tudni valókat. Verancsics tehát földrajzot, ethnografiát, alkotmányos és közjogi állapotokat ír le, melyek jelentőségét a népek sorsára eléggé ismeri. Sajnálattal említi, hogy oly keveset tudni a rómaiak, a hunnok s a többi különféle nemzetek e viszonyairól, kik egykor a magyar korona országait birták. De ez nem lehet máskép, hisz fölötte sülyedt századunkban — okoskodik tovább — Magyarországon, Horvátországban, Szlavoniában, Erdélyben, Moldovában, Havasalföldön annyi változás, az erkölcsökben, nevekben, uralmakban, határookban annyi újítás történt, hogy meg nem ismered Magyarországot magát Magyarországon és a többi országokat önmagukban.

A három tartomány egykoru állapotát akarja Verancsics leírni. Moldován és Havasalföldön kezdi s azok régi történetén. Itt már egész nagyságában lép elénk a korabeli irodalmi divatnak megfelelően az író tudományossága. Idézi Strabot, Pliniust, beszél getákról, gótokról, trákokról, dákokról, a románok eredetének kérdését ama kor felfogásához képest tárgyalja s azt mondja, hogy a pásztornépet, melyet az illirek wlazoknak vagy wlahoknak neveztek, a magyarok »olazak appellarunt.« Azután áttér a három ország mindegyikének határaitra. Itt János király egész nagy birodalmát tartja szem előtt s azt mondja: határai keleten Havasalföld, nyugaton Magyarország, északon Podolia lengyel tartomány s délen Szerbia és a Tisza folyó azon része, mely Szegedtől tovább folyva, az egykor Axiumnak nevezett városnál torkol Dunába.

Moldovát és Havasalföldet mellőzve, Erdély leírása földrajzi tekintetben egészben megfelel ama kor tudományos színvonalának. Említi a talaj alakulatát, termékenységét, a föld végtelen gazdagságát érczben és sóban, az éghajlat egészséges és egyenlő voltát; felsorolja a nagyobb városokat, fontosabb várakat, a folyókat s az egyik Szamosról azt mondja, hogy a magyarok »Visszafolyó«-nak nevezik, mert előbb nyugatról keletre, azután az ellenkező irányba veszi folyását s Dézsnél szakad a Nagy-Szamosba. Mind e folyókhálban bővelkednek s arany tartalmú fővényökről híresek. Azután áttér a lakosságra. Az oláhok az egész országban szétszórva, a magyarok jobbágyai, nincs szabadságuk, nincs nemességök, kivéve

a Hátszeg vidékén lakókat; zárt helyeken ritkán, leginkább hegyekben és erdőkben tartózkodnak barmaikkal és nyomoruságos életet folytatnak. A székelyek eredetét a hunoktól származtatja. A magyar krónikák szerint, mondja, Attila 125 esztendőtt élt s 60 gyermeket nemzett, kik közül Csaba és Aladár voltak a legkülömbek. Elbeszéli a hozzájuk fűződő mondát. Noha a székelyek földműveléssel foglalkoznak, mégis nemesi jogot élveznek, két okból. Először azért, mert ősi szokás szerint ha keletről vagy északról ellenség nyomul az ország felé, vagy ha megtámadja határait, fejenkint, ha nyugatról fenyegeti veszély, minden tizedik ember, ha délről, minden második ember köteles fegyveresen harczba szállani. Másodszor azért, mert, szintén ősi szokás szerint, minden család vagy amint ők mondják: minden porta egy-egy ökröt tartozik adni a királynak, mikor megkoronáztatik, mikor megnősül, mikor első fiugyermeke születik. Most azonban — jegyzi meg szerző — ez ősi szokás divatját multa, mert a székelyek a haza fentartására pénzbeli adót fizetni többé nem vonakodnak. A székelység nem közepszerűen termékeny faj s ma 30.000 fegyverest tud táborba szállítani a nélkül, hogy azért lakóhelyei védők nélkül maradnának. Érdekesen írja le hadakozásuk módját. Felemlíti, hogy külön írásjegyeket használnak, melyekkel egykor a hunok éltek. Szokásaik rövid rajza után megjegyzi, hogy gabonában bővelkednek, borban nem mindenütt s ez okból sok sört isznak.

Ép oly módon ismerteti a szászok multját és akkori állapotát. Végül a magyarokra tér át, kikhez Erdély csaknem egész nemessége tartozik. Kitünően művelik a földet, városokban nem élnek, hanem falvankint várakban és házakban, melyek vagy fábót vagy kőből csinosan építvék. Igen elevenen festi a nemesség életmódját, szokásait, vitézi tulajdonait, hadakozási módját és fegyverzetét s végül az ország közigazgatási beosztását vázolja. Bármilyen rövid a munka, Erdély 1540—50-ki belső állapotainak, az egyes népelemek művelődési viszonyainak ismeretéhez igen becses adalékkul szolgál. Sok részében jóval bővebb, sőt egyes adatokat illetőleg megbízhatóbb is, mint akár Oláh Miklós jeles Hungariája, akár Reichersdorfer György két (Erdély és Moldva) chorographiája, melyekkel tárgyra nézve közeli rokonságban áll s melyekkel körülbelül egykoru, ámbar az író egyiket sem használta, hanem egész önállóan dolgozott.

Kevésbé jelentékeny a következő két kisebb dolgozat. Az

egyik János király végintézkedéseit két oldalon mondja el, a másik Athinai Simon deák akkori jeles vitéznek van szentelve. Származhatnak Verancsicstól, de más valakitől is. Ezután egy hosszabb levél egy melléklettel következik, melyben egy ismeretlen terjedelmesen elmondja Verancicsnak, hogyan jutott 1541-ben Buda a török kezébe. A levél írója akkor Budán tartózkodott s néhány nem érdektelen részlettel gyarapítja ismereteinket a budai állapotokról egyrészt a Roggendorf-féle ostrom, másrészt a török megszállás napjaiban.

A következő dolgozat Verancicsnak egy levele Jovius Pálhoz, ki személyes barátja s a maga korában nagyon olvasott világ-történeti munka szerzője volt, melynek 28. könyve a mohácsi vész utáni magyar eseményekkel foglalkozik. Verancics több pontban bírálat alá veszi a munka e könyvét s helyreigazítja tévedéseit. Különösen figyelemre méltó az, a mit Verbőczy Istvánról mond, kinek emlékezetét — Verancics e hosszú levele 1548 május 22-én Velenczében kelt — nemes hévvel s nagy ismerettel veszi védelmébe. Buda elvesztét s a hozzá fűződő eseményeket is a rendelkezésére álló közlemények alapján terjedelmesen ismerteti és Jovius ide vonatkozó elbeszélésének hibás vagy tendentiózus voltát teljes alapossággal tünteti föl.

A következő dolgozat az 1543-ki gyászos eseményeket, Valpó, Siklós, Pécs, Székes-Fejérvár, Visegrád, Esztergom, Tata elvesztét, mit nemcsak a magyar nemzetre, hanem egész Európára fájdalmas csapásnak nevez, beszéli el. Ezt kiegészíti a másik dolgozat, mely külön Székes-Fejérvár ostromát és elvesztét írja le. Van azután még egy dolgozat-töredék, az 1551-ki harcztéri eseményekről. Mindezek szemtanuk elbeszélései vagy más, elég megbízható jelentések, melyek nem értéktelenek ugyan, de az 1551-ki erdélyi és temesközi események szempontjából Tinódy mindenestre sokkal tartalmasabb.

Azután két hosszabb töredék következik Verancics 1553-ki portai követségéről. Az első párbeszéd, mely közte és öccse Mihály közt folyt, ki a beszélgetést leirta s kit a szerzőség joga megillet. Antal itt sokat elmond követségéről és annak céljairól. Mindezt azonban alaposabban megismerhetni a királyhoz intézett leveleiből és jelentéseiből. A kiadó a párbeszéd címéhez oda teszi az 1553-ki évszámot, pedig ez nincs helyén. Verancics 1553-ban indult ugyan el Konstantinápolyba, de a párbeszéd

sokkal később folyhatott és irathatott le, vagyis akkor, mikor Verancsics haza jött s ez 1557 vége felé történt. Ezt egyrészt a beszélgetés tartalma, mely a konstantinápolyi tartózkodás körül folyt, másrészt az igazolja, hogy mindjárt az elején Mihály örömét fejezi ki bátyjának, hogy megjött a török követségből.

Sokkal értékesebb ennél a másik, szintén e követséget illető dolgozat. Ez már valóban 1553-ban kelt. Ez Verancsics uti naplója Budától Konstantinápolyig. Julius 25-én indult el hajón Ó-Budáról lefelé a Dunán s pontosan feljegyezi az összes állomásokat s a mi figyelemre méltót csak látott. A már török uralom alatti Dunamelléki magyar vidékek akkori állapotának ismerete szempontjából ez a napló megbecsülhetetlen s komor színekben, meghatóan festi e részek szörnyű pusztulását. Müveletlenül hevert a legjobb szántóföld, elhagyatva vad állatoknak átengedve szőlők és rétek s a lakosság, mint a hajó rácz kormányosa mondá, szétfutott vagy elpusztult s harmincz helységben sem igen élt többé annyi nép mint egykor egyben. A pusztulást a legjobban feltüntette Kamoncz városa. Régente, mondja Verancsics, népes volt, sok egyházi emberrel és iskolával: gazdag hely volt, 150 kőház állt benne szép rendben építve, ezenkívül számos más ház, melyben a szegényebbek laktak. Most alig 15 szalma fedelű házból áll. Belgrádon túli útja már nem közvetlen fontosságú reánk, de ez is tanúságot tesz a gondról, a tudományos alaposságról s mindenre kiterjedő figyelemről — a Nisben levő római feliratokat is közli, — melyvel Verancsics történeti adatokat gyűjtögetni szeretett.

Egy pár kisebb és összefüggés nélküli jegyzet fejezi be Verancsics összegyűjtött műveinek azon egyetlen kötetét, melyben már találni kétségkívül általa irt történeti dolgozatokat. Csakhogy a kötet tizenhét darabja közül kilencz-tíz bebizonyíthatóan vagy legalább valószínűleg nem tőle való, sőt teljes bizonyossággal szerzőségét összesen alig 3—4 munkára nézve lehet igazolni. Így tehát az az írói hagyaték, melyre nézve eddig Verancsics szerzőségét kétségbe sem vonták, legnagyobb részében nem tőle származik. Pedig több lényeges munkára nézve, azt hiszem, sikerült ezt bebizonyítanom, a többiről Verancsics jövődöbéli életírójának lesz feladata a kérdést végleg tisztázni. Annyi bizonyos, hogy az az elv fen nem tartható többé, hogy Verancsicsnak tulajdoníthatunk mindent, a mi hagyatékában ránk jutott s a mire nézve más szerző megnevezve nincs. Az elmondottak után épen

ellenkezőleg áll a dolog, a hagyaték minden egyes darabjára nézve külön be kell Verancsics szerzőségét bizonyítani. A mi e hagyatékot illetően első sorban feltűnik, az, hogy épen oly események, melyekben Verancsics vezérszerepet játszott, nincsenek benne feldolgozva. A törökországi naplón s a jelzett párbeszédén kívül, melyek szintén nem feldolgozott munkák, egyetlen egy oly politikai vagy diplomáciai akció sincs leírva, melyben Verancsics közvetlenül részt vett. Pedig vett részt főfontosságú ügyek intézésében, melyek történetét megírni ő lett volna a legilletékesebb. De épen az ő legsajátabb működésére nézve hasztalan fordulunk írói hagyatékához, mely sok mindenféle történelmi eseményről ad tájékoztatást, csak azokról nem, melyek a legközvetlenebbül a Verancsics közszerepléséhez fűződnek. Kétségkívül sok elveszett e hagyatékból a százados vándorlás közben, melyet Magyarországból Sebenicoba s onnan vissza a magyar nemzeti muzeumba tett. Ez okozta, hogy számos dolgozat csak töredékesen jutott ránk s egyiknek a vége, másiknak az eleje hiányzik. De hogy Verancsicsnak a saját politikai működésére vonatkozó művei is mind elvesztek volna, az nem valószínű. Sokkal egyszerűbb és természetesebb e hiányt úgy magyarázni, hogy e hagyatékban sohasem is voltak Verancsicsnak ilyenmű kidolgozott munkái.

Mert egészben a hagyaték nem is Verancsics munkáiból áll, hanem másokéból, kik csak Verancsics számára dolgoztak, kik ösztönzésére, buzdítására, egyenes felszólítására megírták azt, a mit koruk történetéből épen tudtak. E dolgozatok maradtak fenn Verancsics hagyatékában, melyben a saját művei számára igen csekély helyet foglalnak el. Hogy ez hogyan és miért történt, az iránt nem lehet semmi kétség. Nem a mások tollával akart a tudós egyházi férfiú diszelegni s midőn lehetőleg sokakkal dolgoztatott a maga számára, bizonyára nem is ébredt föl benne a gondolat, hogy e munkákat egykor neki fogják tulajdonítani csak azért, mert hagyatékában találtattak. Hogy másokkal dolgoztat, azt sohasem titkolta el s hogy miért dolgoztat, azt is megmondotta nem egyszer. Mint már jeleztem, meg akarta írni a korabeli Magyarország történetét. E szándékát ismételve kifejezte; leveleiben gyakran említi, barátai, irodalmi köre tudták a dolgot s évtizedeken át várva várták, sürgették a munka kiadását. Verancsics nem készítette ugyan el, mert gyakorlati hivatása gátolta szándéka kivételében. De szakadatlanul és sorsának minden

változása közepett gyűjtötte a hozzá való anyagot s ezt az anyagot tartotta fen hagyatéka az utókor számára. Maga említi, hogy »az emberek elbeszélései« nem oly megbízható kútfők ugyan mint az eseményekben, »a harcokban való közvetlen részvétel, akár a régi évkönyvek olvasása«, de minthogy nálunk a céljának megfelelő ilyen kútfők egyikével sem találkozott, maga igyekezett azokat megteremteni.

És ebben rejlik szereplésének nagy és emlékezetes jelentősége. Nem válhatott történetiróvá, ebben megakadályozták az események, de mint történeti kútfők gyűjtője hervadhatatlan báberrel övezte homlokát. Fordult kortársai közül mindenkihez, a ki valamely fontosabb politikai vagy katonai eseményben részt vett vagy a ki az állami és társadalmi szervezet valamely mozzanatáról felvilágosítást birt adni. Ezekkel elmondotta azt, a mit épen tudtak, leírta úgy, a mint leírni tudták, s ez okozza, hogy hagyatékában magyar, olasz, latin dolgozatok vegyest találkoznak s hogy a dolgozatok stílje és értéke nagyon eltérő. Mert emberei megválasztásában nem volt fölötte válogatós, hisz olyan ember, a ki történeti dolgokról tudott és akart neki írni, nem valami fölös számmal kínálkozott akkor nálunk. Munkatársai a társadalom legkülömbözőbb rétegeiből kerültek ki; egyszerű katonatisztek, papok, félművelt, inkább tudakos mint tudós emberek mellett, kik felszólítására, sőt valószínűleg költségén dolgoztak, ott voltak a kor egyes kiváló szereplői is, kiktől közvetlenül kért adatokat. A munkálatok, melyeket kapott, a mily különböző részről kerültek ki, annyira különböznek külső terjedelem, belső érték és megbízhatóság tekintetében is. De Verancsics élete végeig lelkes buzgalommal hordta össze a nyers anyagot, melynek alapján a tizenhatodik századi Magyarország történetét ki akarta dolgozni. A mint ma a megnyílt levéltárak okmánykincseiből másoltatja le a történész azt, mire munkájához szüksége van, úgy másoltatta le Verancsics azok emlékezetéből, kik valamely nyilvános eseményben részt vettek, azt, a mit tudtak, a mit papírra tenni képesek voltak. Nem akart sem pártszenvédélyből sem tudatlanságból valótlant írni, s a legnagyobb megvetéssel szól olyan írókról, kik az igazság helyett csak »saját képzelődéseik«¹ alapján beszélnek el a multakat. Minthogy kora történetével kívánt foglal-

¹ Verancsics I. Joviushoz írt levél.

kozni, más megbízható források hiányában az élőkhöz, azon kortársakhoz fordult tehát, kik az eseményekben többé-kevésbé közreműködtek vagy rólok tájékozva lehettek.

E működéséből magyarázható ki irodalmi hagyatékának egészen sajátos természete. Kis és nagyobb följegyzések, forrásművek halmaza az, melyből épen Verancsics szerzette a legkevesebbet. Kétségkívül van benne tőle is valami, ha nem épen sok, de legalább hasznavehető. Verancsics igazi érdeme, tulajdonképeni jelentősége azonban az üdvös befolyásban rejlik, melyet számos kortársaira gyakorolt, kiket írásra, följegyzések tételére ösztönzött, melyek segélyével *multunk* nem egy homályát megvilágíthatjuk s melyek Verancsics nélkül sohasem létesültek volna. A magyar történetírás kettős elismeréssel tartozik tehát a tudós főpap emlékének, a ki nemcsak sokáig sikerrel szolgálta az országot, hanem egész kört gyűjtött maga köré s sokakat serkentett rá, hogy tőlök telhetőleg hozzájáruljanak egy emlékezetes időszak eseményeinek irodalmi megörökítéséhez.

II.

Kik voltak ama férfiak, a kik Verancsics számára följegyzéseket készítettek? Név szerint és teljes bizonyossággal eddig azokon kívül, kik mint György barát levélben szolgáltak neki magokra vonatkozólag adatokkal, csupán csak kettőt ismerünk. Az egyik testvéröccse Mihály, a másik Bornemisza Tamás, kiről és rövid feljegyzéseiről már megemlékeztem. Hogy Zay Ferencz szintén a Verancsics írói köréhez tartozik-e, azt eddig csak állították, ellenben bebizonyítani még meg sem kísérelték, noha Zaynak már akadt életirója, ki azonban nem bocsátkozott a kérdés tisztázásába, hanem a Szalay föltevését egyszerűen ténynek fogadta el. Kutatásaim közben én egy más nevet találtam, mely teljes biztossággal sorolható azok közé, kik Verancsicsnak dolgoztak. Ez Szerémi György, a ki mindnyájok közül a legnagyobb, legbővebb, sőt a maga nemében páratlanul álló munkát írta. E munka jelenleg nem a Verancsics-iratok közt őriztetik, de hogy az a tudós főpap szellemi hagyatékához tartozik, sőt hosszú idő-kön át vele egy és ugyanazon helyen őriztetett, azt alantabb be fogom bizonyítani. Három évvel ezelőtt, mikor Szerémi György művét Magyarország romlásáról először elolvastam s a jelen

tanulmány alapjául szolgáló jegyzeteimet megtettem, nyomban szemembe ötlött, hogy e munka és Verancsics szellemi hagyatéka közt szoros kapcsolatnak kell lennie. Azt hittem, hogy a Verancsics-iratok közt talán megtalálom ugyanazon kéz írását, a mely Szeréminek akár sajátkezű, akár egykoru másolatban ránk maradt művét írta. Irodalmi foglalkozásom azonban akkor hirtelen más irányba tereltetett s csak az ősszel nyílt alkalmam a Szerémi-féle kézirati kötetet, melyet a nemzeti muzeum levéltára lekötelező szivességgel hozatott le számomra Bécsből, a Verancsics-féle kéziratokkal összehasonlítani. Azt, a mit reméltem, nem találtam ugyan meg, mert a Verancsics-hagyaték íróinak és másolóinak írása teljesen elüt a Szerémi-codex kézírásától. De ha e tekintetben az összehasonlítás csak negatív eredményt adott, azt mindenesetre bebizonyította, hogy nyomon vagyok s hogy a codex egykor szintén e hagyaték kiegészítő alkatrésze volt.

Szerémi művében első olvasásra feltűnik, hogy az, mint a fent ismertetett magyar krónika, egy élő emberhez van intézve s noha többes számban, egy meg nem nevezett valakihez, de kétségkívül papi emberhez beszél. A szövegben gyakran apostrophál valakit (*fratres carissimi, fratres amantissimi, carissimi domini lectores* stb.), és hogy itt kit kell értenünk, azt szintén megmondja munkája utolsó soraiban, hol azt írja: »*et ad Anthonium prepositum — — dragusien. (Transilvan.) me rogaturum in scriptis obtuli ei in donum.*« A Verancsics neve ki van ugyan törölve, illetőleg olvashatatlanná tétetett. De ezt már vagy Verancsics maga vagy unokaöccse és szellemi hagyatékának későbbi birtokosa, Verancsics Faustus, kinek javításaival és észrevételeivel a kéziratokban számtalanszor találkozunk, törölte ki. Talán kellemetlen volt reá az, hogy Szerémi egyenesen megírja, hogy, mint látni fogjuk, nagyon indiscrét följegyzéseit Verancsics közvetlen felszólítására tette papírra. De bárki részéről és bármely okból történt is a törlés, annyi bizonyos, hogy a munka Verancsics Antal számára készült, hogy Verancsics Faustus életében s általában a XVII. század elején még a többi Verancsics-kéziratok közt volt s onnan került később a bécsi császári udvari könyvtárba, hol azt most is őrizik.

Állításom igazolására két nyomós bizonyítékot hozhatok fel. Az egyik az, hogy a Szerémi-codex legutolsó lapján levő feljegyzés: »*Historia rerum ungaricarum a Georgio Sirmien. regis Ludo-*

vici (et Joannis) regis sacellano scriptitata« félre nem ismerhető módon ugyanazon kéznek nagyon jellemzetes, erősen egyéni karakterű írása, mely a Verancsics-hagyaték számos más művére a czimeket utólag rá jegyezte. Ez az írás pedig a Verancsics Faustusé. Mínthogy Faustus a magyar krónikában tőle származó egy bejegyzés szerint 1605 után foglalkozott behatóbban nagybátyjának kézírataival, az általa a Szerémi-Codexre rávezetett czim is az időből származhatik s így ez időben a codex még mindig a Verancsics-hagyaték kiegészítő része volt. De az maradt még tovább is, mert Marnavich János, ki Verancsics Antal kézírataiba bepillantást nyert, s mint már jeleztem, ezek alapján írta meg Beriszló Péter püspök életrajzát, ezen 1620-ban megjelent művében idézi Szerémit, mi csak úgy magyarázható ki, hogy a többi Verancsics-iratok közt találta és velök használta e codexet is. Hogyan került az később Bécsbe, azt kutatni nem az én dolgom. Tény azonban, hogy Szeréminek Verancsics számára írt műve bebizonyíthatólag hetven évnél tovább még a megrendelő főpap, illetve törvényes örökösei tulajdonában találtatott. Ez az egyetlen példány, melyben a munka ránk maradt s épen azért egyetlen, mert kizárólag Verancsics számára íratott, ki ha talán meg is mutatta másoknak, de lemásolását nem engedte meg. Sokkal sűrűbb titok, sokkal több megoldatlan rejtély környezi, a Szerémi életét és munkáját, semhogy a fentebbiek tisztázása fölösleges lenne. Ellenkezőleg fontos tanuságot merithetünk belőle. Kétségtelenné teszi ugyanis, hogy Szerémi nem azért írta művét, hogy valaha sajtó alá adassék, hogy szerzőjének írói babérokot szerezzen. Ellenkezőleg a szerző tudta, hogy nem fog közzététetni, hogy Verancsics csupán fel fogja a maga módja szerint tervezett nagy művében használni annyiban, a mennyiben épen jónak látja. Szerémit tehát már ez okból sem szabad oly szempontból megítélni, mint kora más történészeit, például Forgách Ferenczet. Ez önálló írói egyéniség volt, kit hivatása és dicsvágya ösztönzött az írásra, ki az irodalom nagy köztársaságában illő helyet akart magának kivívni. Hogy ezt elérhesse, széles körű, alapos előtanulmányokat, megfelelő előkészületeket tett fenkölt czélja elérésére s jeles mintaképeket választva tehetségéhez mérten értékes, de mindenesetre a hivatásszerű történész qualificatióját határozottan magán viselő munkát alkotott. Szerémivel egész ellenkezőleg áll a dolog. Írói dicsvágy nem sarkalta, művét nem a nagy közönség

számára, hanem megrendelésből egy más valakinek speczialis céljaira szerzette. Nem hajlamból, nem belső ösztönből fogott tollat, mert legcsekélyebb nyoma sincs, hogy előbb — pedig ez egyetlen műve írásakor rég megette kenyere javát s az ötven esztendőn túl járt — valaha írással foglalkozott volna. Ellenkezőleg bebizonyítható, hogy nem volt ugynevezett irodalmi ember, hogy tudományos műveltsége nemcsak fogyatékos volt, hanem egészen hiányzott s hogy történeti mű írására a legkezdetlegesebb előtanulmányokat sem tehetette. De minderre nem is volt szüksége; az, a ki nála megrendelte a művet, nem történetet várt tőle; annak sokkal szerényebb igényei voltak. Csupa nem-író dolgozott neki s mint tőlök, úgy Szerémitől sem azt kívánta, hogy kész történeti munkát szolgáltatassanak; megelégedett a nyers anyaggal, adatokkal, melyek gyakran egészen tévesek voltak, jelentésekkel, melyekben igazság és való sajátságosan össze-vissza volt keverve. Nem alapos buvárlatokon nyugvó műveket kívánt, hanem csak azt akarta, hogy leírjanak mindent, a mit tudnak s leírják úgy, a mint épen tudják. Az anyag felhasználását azután magának tartotta fen, de az anyag gyűjtésében nem volt válogatós, nem gyakorolt kritikát, hanem gyűjteményébe kebelezett mindent, a mit épen megszerezhetett.

Csupán ezek figyelembe vételével érthető meg Szerémi írói egyénisége s csakis e szempontból méltányolható ránk maradt műve, mely megragadóan érdekes, sőt XVI. századi irodalmi termékeink sorában páratlan becsű, csakhogy becse nem abban áll, a miben eddig keresték. Szerémi nem akart önálló történelmi művet írni; rendelésre dolgozott, nem ugyan azért, mint Wenzel említi, hogy Verancsics kegyét keresse, kinél azon időben (1546—8) sokkal befolyásosabb emberekhez fordulhatott volna. De dolgozott felszólításra kétségkívül jutalomért, díjért, mi azonban nem vet homályt nagy és nehéz s így jutalomra méltán számító munkájára. De ha jutalmat várt, viszont ő neki a megrendelő utasítása értelmében kellett feladatát végeznie. Ez az utasítás pedig csak az lehetett, hogy írjon le mindent, a mit tud, a mit hallott, látott, írja le úgy, a mint tudja minden további kritika nélkül. Verancsics, János király udvarában kétségkívül ismeretségben, személyes érintkezésben állt Szerémivel, ki mint káplán a király egész uralkodása idején nagyobb részt a király közvetlen közelében működött. Egy királyt, ugyanazon egyházat szolgálnak mindketten s Verancsics bizony-

nyal gyakran találkozott a nála mintegy tíz-tizenöt évvel idősebb Szerémivel, ki parasztos modorú, házsártos, a mint mondani szokták keserű, de nagyon eredeti ember volt. Verancsics ismerte emberét, hisz ismerte, mint látni fogjuk, az egész udvar, és komoly történeti munka alkotását bizonyára nem remélt tőle. Csak is azt várta, a mit méltán várhatott, midőn Szerémit, ki egy emlékezetes korszakban két király közelében élt, emlékiratainak megírására ösztönözte. Viszont ez is tudta, hogy följegyzései nem hozatnak nyilvánosságra, hanem megrendelőjük magán-céljaira szolgálnak s Verancsics discretiója meg fogja örízni titkaikat. A mit írt tehát, még pedig megbízása természetéhez képest írt, az nem történetírói termék, nem alapos, hitelességre igényt emelő kútfő-munka s épen nem oly jellegű, mint akár a Tinódy rimkrónikája akár Forgách Ferencz nagy műve. A mértéket, mely ez utóbbiaknál jogosult, reá alkalmazni nem szabad, mert e szempontból az ő műve igazán csak szörnyű képtelenségek halmaza, melynek egyetlen egy állítását, egyetlen egy adatát sem szabad igaznak elfogadni, ha az más hitelesebb forrásokban megerősítést nem talál. Ellenben a szerzőre háruló feladatnak és megbízása természetének szempontjából tekintve művét, becse csakugyan páratlan. Mint regényes, phantastikus korrajz, mint foglalatja a magyar nép körében a közdolgozokról keringő mondáknak, híreknek, meséknek, mint tükre a hazája sorsa iránt érdeklődő, de műveletlen, alacsonyabb rendű és állású társadalmi rétegek fölfogásának, érzületének és képzelődéseinek, Szerémi munkájának nincs párja. A magyar nemzet némely osztályainak akkori művelődési állapotait, nagy részt ríkítóbban megvilágítja, élethívebben megeleveníti előttünk, mint ama korszak minden más irodalmi öröke.

Csaknem háromszáz esztendeig hevert ismeretlenül,¹ értékesítetlenül a Szerémi munkája. Marnavich, mint jeleztem, 1620-ki művében idézi ugyan, de ezt a művet hazánkban nem igen olvasták s minthogy Marnavich a kézirat hollétéről különben sem tesz említést, Szerémiről vagy művéről nálunk semmit sem tudtak, míg Gévay Antal 1840-ben rá nem irányozta az írók figyelmét. Új és nagybecsű kútfőnek találta, melyet azután Jászay Pál egyik szép művében. (A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után Pest 1846) főforrásul használt. Nagyon érthető, hogy Szeréminek saját-

¹ Wenzel azon állítása, hogy Szerémi azok előtt nem volt ismeretlen, kik a XVI. és XVII. századokban hazánk történetével foglalkoztak, csak a Marnavich esetével van igazolva.

szerűen érdekes, bizonyos tekintetben páratlan munkája, akkor óriási feltűnést keltett s hogy Jászay, a ki méltán el volt ragadtatva a benne kínálkozó anyag gazdagságától és ujdonszerűségétől, e forrásból dúsan és kritika nélkül merített. A legtöbb levéltár akkor még hét pecséttel el volt zárva történészeink elől, XVI. századi más íróink ránk maradt munkái még nagyobb részt kiadatlanok voltak s legfőleg nehezen hozzáférhető kéziratokban, sokszor csak töredékesen keringtek egyesek kezeiben. Ily körülmények közt az újonnan felfedezett kéziratot nemcsak nagy lelkesedéssel fogadták, hanem kútfői fontosságát igen nagy mértékben túlbecsülték, sőt nem is bírálták. Ezt különben akkor még alig teheték volna sikerrel, mert nem rendelkeztek azon tudományos segédeszközökkel, melyekkel Szerémi közléseit a hitelesség és megbízhatóság szempontjából ma megvizsgálhatjuk, ellenőrizhetjük. Wenzel Gustáv,¹ ki 1857-ben először nyomatta ki a teljes kéziratot, egy lépéssel már tovább ment s kiadványa bevezetésében különbséget téve a munka mondai és tulajdonképeni történeti anyaga közt Szerémi fontosságát főleg azokban látja, melyeket mint szemtanú saját élményei, tapasztalásai nyomán beszél el.

Noha ez időtől kezdve Szerémi kézírata mindenki számára hozzáférhető lett, annak kritikai méltatása évtizedeken át sem haladt előre. Zilahy Károly² a közönség szélesebb rétegeinek is bemutatta ugyan tartalmát, de kútfői becsét alig két oldalon méltatja, ámbár e rövid jellemzésben sok a nagyon helyes és találó megjegyzés. Azután azonban néhány gyöngye kísérleten kívül sokáig ismét nem foglalkoztak Szerémivel s számba vehető munka egy sem jelent meg róla egész a múlt esztendeig a mikor két írótól három dolgozat jelent meg róla s a Szerémi-kérdés sok homályos mozzanatát — ámbár nem mindegyiket — részben földejtette, részben a megoldást tetemesen megkönnyítette. Erdélyi László

¹ Magyar Történeti Emlékek. Második osztály. Írók I. kt. Szerémi György II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról. 1484—1543. Latin címre Georgii Sirmiensis Epistola de Perdicione Regni Hungarorum. A kötet végén az epistola flebilis II. Lajos haláláról. Hogy ez utóbbi a Szerémi vagy pedig a Tatay Miklós káplán műve-e, az még nincs végleg tisztázva. De ha Tatay írta, ő is kétségkívül szintén Verancsics kérelmére írta s hozzá is intézhette, mi azonban ma már a címzett nevének kitörlése folytán biztosan meg nem állapítható.

² Budapesti Szemle X. kt. 160—200, lap. 1860.

beható forrástanulmányban¹ tárgyalta igen alaposan, sok kritikai szellemmel Szerémi életét és munkáját, Szádeczky Lajos² ugyanezt tette még pedig már nem csupán a nyomtatott kiadás, hanem a Bécsben őrzött kézirati codex alapján, mi sok felesleges munkától megkímélte, sok téves következtetéstől, sok hibától megóvta, melyekbe a nyomtatott kiadás használójának esnie kell. Ugyanő külön dolgozatban³ mutatta ki Wenzel kiadványának felületességét és hiányait, mely mindenkinek nyomban szemébe ötlő hiányokat eddig a Szerémi barbárságának rovására szokták volt írni. Ma már tudjuk, hogy ok nélkül, s hogy Wenzel a kézirat másolásában és sajtó alá rendezésében olyan érdemes tudóstól el nem képzelhető hanyagsággal, felületességgel járt el. A Szádeczky⁴ által megjavított hibák, nem is szólva a sok kihagyásról, mely az eredetinek igazolatlan és könnyelmű megcsonkítása, sok százra mennek s részben igen fontosak, nemcsak mert érthetlenné tették a szöveget, hanem mert sajnos félreértésekre, téves következtetésekre, alaptalan kombinációkra adtak alkalmat, s ezzel még inkább megnehezítették Szerémi különben is titokzatos művének megértését, annál inkább pedig kútfői értékének kiderítését.

Most e hiány nagyobb részt pótoltatott, a hiba helyrehozott s Erdélyi és Szádeczky körülbelől minden adatot kihalásztak a Szerémi művéből, mely benne a saját életpályájára vonatkozólag kínálkozik. Más ilyenmű adatot ők sem találtak; e helyett behatóbban foglalkoznak munkája belső tartalmával, összeállítják a benne foglalt történelmi és időrendi tévedéseket, nyelvi vagy másnemű sajátosságokat s a mű kútfői értékét is megállapítani törekednek. E tekintetben már tovább mennek, mint Wenzel, mert sokkal behatóbban tárják fel Szerémi botlásait. Mindketten hangsúlyozzák a munkájában felhalmozott mondai anyagot s különösen Szádeczky itél helyesen, midőn azt mondja róla: »sajátságos vegyülete az igaz történeteknek; a naiv őszinteség és elfogultság, — a jól értesültség és könnyen hívés — a fontoskodás és együgyűség nyil-

¹ Szerémi György és emlékirata. Budapest, 1892. — 135 oldal.

² Szerémi György élete és emlékirata. Budapest, 1892. — 82 oldal.

³ Szerémi Emlékirata kiadásának hiányai Budapest, 1892. — 46 oldal.

⁴ Hogy azonban tőle sem várhatni új és kritikai Szerémi-kiadást, azt bizonyítja ama botlása, hogy a Wenzel kiadása 216 oldalán helyesen álló szavakat tamquam sanguisughe így javítja meg: tamquam sanguis sughe(-sue?) A sanguis sue-nek itt semmi értelme sincs, ellenben a sanguis sughe (nadály) bele illik a mondatba.

vánulásának.« Ebben sok az igazság, de még sincs meg benne az egész igazság, mert Szerémi munkájában van ugyan történeti anyag is, de épen ez mellékes benne; fő és lényeges az az anyaga, melyet röviden mondainak nevezhetünk. Egyéniségének és feladatának megfelelően nem történetet akart írni; valami regényes korrajzfélét bocsátott Verancsics rendelkezésére, mely e szempontból ritka becsű, mert egyetlen a maga nemében, ellenben mint történetírói termék, mint kútfőmunka fölötte csekély értékre tarthat igényt.

E kérdés tisztázása el lehet mondani gyakorlati fontosságúvá lett, mert Szerémi munkájával kinyomatása óta a történelmi kritikánál jóval többen foglalkozott a történetírói dilettantizmus, mely Szerémivel, ki szintén csak dilettans, természetesen a legközelebbi rokonságban áll. Felkapták egyes állításait, phantastikus rajzait s velők akarták a komoly és beható históriai kutatásnak kétségbe vonhatatlanul bebizonyított tényeit megdönteni. Különösen tették ezt a II. Lajos király halálára vonatkozó közlésekkel, melyek magában Szerémiben s a hozzá mellékelte epistola flebilisben a történelmi igazságot egészen felforgató módon vannak előadva. Noha Szerémi és a hozzá csatolt epistola a király halálát nagyon eltérően adják elő, a dilettantizmus érthetetlen makacssággal ragaszkodik a meséhez, hogy II. Lajos nem a Csele-patakba fult, hanem orgyilkosok áldozata lett s hogy Zápolya György ölte meg a menekülő királyt. Már a Sperfogel krónikából tudjuk, hogy az egykorúak közt olyan hírek is keringtek, mintha Lajos királyt meggyilkolták volna. A hír tehát épen nem Szerémi művének felfedezése és közzététele óta jutott köztudomásra. Igen régi az, de sohasem vétetett komolyan, mert, hogy nagyobb katasztrófákhoz minő horribilitásokat szokott fűzni a nép szabadon működő képzelő ereje, azt tudja mindenki. Minő hírek keringtek nálunk, sőt keringenek most is Rudolf trónörököséről megrendítő halála alkalmából! Lajos király gyászos halála szintén foglalkoztatta a tömegek phantasiáját, de, noha egy régi krónikából már régóta ismerte a meséket, a történetírás nem vette őket komolyan. Miért nem? Mert az egykorúak, kik közt keringtek, szintén nem vették azokat komolyan. Pedig ezúttal épen olyan esetről van szó, melyet, ha csak egy szemernyi valószínűség van a hírben, a legnagyobb mértékben kiaknáztak, politikai czélokra használtak volna fel. Ha csakugyan Zápolya György öli meg Lajos királyt, ha a lehetőség nincs föltétlenül kizárva, Ferdi-

nánd király hívei bizonyára százszorosan hangoztatták volna János király ellen az orgyilkosság vádját s az ellene intézett támadások közt számtalan változatban előfordúlna, hogy egy királygyilkos bitorolja az angyali koronát, szent királyaink szeplőtlen örökét. Ilyen váddal azonban nem találkozunk az egykorúaknál. Vagy talán épen ők nem tudták azt, a miről a köznép beszélt és a mit Sperfogel és Szerémi följegyez? Bizonyára hallottak róla ők is, csakhogy komolyabb emberek voltak mint Szerémi s nem beszéltek királygyilkosságról ott, hol a megbízható adatok egész sora teljesen kizárja az ilyen gyanú lehetőségét. Annál meglepőbb, hogy Szerémi állítása épen korunkban talált híveket, kiknek száma folyton szaporodik. Valóban érthetetlen jelenség s nem vagyok képes elgondolni, hogy mért épen Lajos király halálát illetőleg, mely aránylag eléggé tisztázva van, követik Szerémit, mikor ez a többi királyok halálát is ép oly csodálatosan beszéli el, mint a Lajos királyét.

De nézzük végre magát e művet, melyet így kezd: »Anno D. 1484. tempore Regis Mathie.« Erre nyomban visszatér az V. László idejére s a Hunyadi László és Czillei Ulrik közti összeütközésen kezdi az események elbeszélését s azután egyetlen kitérésen kívül, midőn egy sokkal későbbi eseménynél Hunyadi János viselt dolgait említi, megszakítás nélkül időrendben folytatja. Sok évszámot is ad, némelyeket helyesen, némelyeket tévesen s amazokat hihetőleg valami kalendáriumból vagy más kinyomatott, de rövid krónikából vette. De csak is ennyit vett át más forrásból: legfőlebb az évszámokat és a neveket illetőleg használt irott vagy nyomtatott segédeszközöket. Minden egyéb: az események csoportosítása, magyarázata, részben magok az események is, a szereplő egyének jellemzése és cselekvésök indító okainak feltüntetése tisztán és kizárólag a Szerémi tulajdona, a ki itt olyan magyar historiát ad, melynek minden egyes fejezete bámulattal tölt el bennünket s melyet csak annyiban vehetünk historiának, mint a mennyiben azon színműveket megilleti a »történeti« jelző, melyekben historiai nevek szerepelnek ugyan, de különben a mese, az egész tartalom az illető író képzeletének terméke.

Ez állítás igazságának bebizonyítására tulajdonképen idéznem kellene az egész könyvet, annak mind a száztizenegy fejezetét, mert nincs egyetlen egy sem, mely a tiszta történeti igazságot adná elő, melyben legalább össze nem lenne vegyítve a költészet

és a való, míg sokban egy szemernyi valóság sincs. De néhány próba is elég lesz állításom igazolására. Nézzük például, mit mond Szerémi azon királyok haláláról, kiknek uralkodását művében felöleli.

V. vagy mint ő nevezi Német László királyt Szilágyi Mihály, hogy bosszút álljon Hunyadi László ártatlanul kiontott vééréért, Pest közelében a tiderewi révben a hajón, melyre a király szállt, elfogta, nagy követ kötött a nyakába s azután a Duna közepén a vízbe dobta, hol megfult. Utóbb a magyarok azt híresztelték, hogy László király a török háboruban esett el. Ez üres mese, mert László Prágában halt meg, cseh környezetben s valószínűleg cseh mérég által.

Mátyás királyt Bécsben Zápolya István nádor az urak tudtával gyilkolta meg. Az urak beleuntak a folytonos hadakozásba s minthogy Mátyás épen új háborúra készült a török ellen, elhatározták, hogy megölik. A terv kivitelét Zápolya vállalta el, mert szabad bejárása volt a királyhoz. Egy izben háromélű mezelen cseh kardot rejtve köpenye alá harmad magával a palotába ment s kopogtatott a király ajtaján. Az apródot, ki az ajtót kinyitotta, kísérői legyűrték, s a szobába hatoltak a királyhoz, ki nyomban sejtette, mit akarnak s azt mondá komájának, a nádornak, hogy csak gyorsan végezzen vele. Az orgyilkosok erre megragadták, az asztalra fektették s Zápolya a háromélű karddal mellét hátulról átdöfte. De Mátyás nem halt meg rögtön, hanem három nap és három éjjel szörnyen ordított kínjában. Mikor végre elhunyt, az urak azt híresztelték, hogy valaki megmérgezte. Itt épen az utóbbi hír az egyedüli igazság a hosszú előadásban, mert Mátyás királyt valószínűleg neje, Beatrix mérgezte meg.

II. Ulászló király halálát egyszerűen csak regisztrálja.

II. Lajos király nem a Csele patakba fult. Mikor a mohácsi csata elveszett, a király Zápolya György, Tomori Pál érsek és egyik komornyika kíséretében szerencsésen elmenekült s este zuhogó esőben Bátához közel, Szekcső helységbe érkezett, hol a plébánosnál vett éjjeli szállást. Itt Zápolya György vele maradt, Tomori pedig máshová ment. A mint a király és Zápolya egyedül maradtak, ez utóbbi, épen mikor a király levetkezett, rá rontott s azt kiáltva: »Beste taknyos király, elvesztetted a szép Magyarországot s jogigényeinket Ujlaki Lőrincz herczeg birtokaira« — három élű cseh kardjával háromszor átdöfte, mire a király holtan esett le székéről. E pillanatban lépett a szobába Tomori; elbor-

zadva a történeteken kardot rántott s rövid küzdelem után leszurta Györgyöt. Ennek katonái a zajra elősiettek s viszont Tomorit ölték meg. Mindez üres mese, melyben ép oly kevéssé van igazság mint a másik két király haláláról elmondott rémregényben.

De még János király halálát is másképp adja elő, mint a hogy eddig tudtuk. Ezt a királyt György barát Perényi Péter támogatásával ölette meg. Felbérelt egy olasz orvost s míg ő maga elutazott, az olasz mérget adott a királynak, ki, midőn az italt lenyelte, rögtön érezte, hogy mérget ivott. Kiabálni is kezdett, de már késő volt, az olasz elutazott, János király pedig hosszú szenvedés után meghalt. Az utolsó nemzeti király haláláról számos szemtanu leírása maradt reánk. Kettő közülök a Verancsics irodalmi hagyatékában őriztetik, egyet pedig (talán szintén Verancsics ösztönzésére, ámbár a kézirat az ő hagyatékában nincs meg) a király sok évi kipróbált hűségű belső embere, Mindszenty Gábor írta, ki előbb is, élete utolsó hónapjaiban is, a király melletti személyes szolgálattételre volt rendelve. És ha e nemes egyszerűséggel elég részletesen írott jelentést összehasonlítjuk Szeréminek jóval rövidebb előadásával, lehetetlen el nem ismernünk, hogy Szerémi minden egyes állítása szemem szedett kohlomány és hazugság.

E rémhistoriákat tudja a négy király haláláról. De nem ezek az egyediül gyilkosságok és szörnyű tettek, melyekről tudomása van. A legfantasztikusabb criminalitások, öldöklések, mérgezések, kivégzések, paráznaságok, csalások, álpeccések és harnis okmányok készítése, erőszakoskodások, árulások, gonoszságok s sok más egyéb, mi nemcsak korunk büntetőjogi és erkölcsi fogalmaiba ütközik, hanem minden időben ellenkezett az isteni és emberi törvényekkel, vannak művében felhalmozva. A legagyafurtabb modern rémregényíró, a legleleményesebb rendőri vagy törvényszéki reporter sem tud ilyesmit kitalálni s még évek hosszú során át sem birna ennyi szörnyűséget egy csomóba gyűjteni. Igaz, hogy a kor, melyben Szerémi élt, nagy elmékben és nagy gonosztevőkben egyaránt szokatlanul gazdag volt s hogy a büntetlenség tudata, mely a zürzavaros időkben a királyi hatalom elgyengülése mellett sokakban kifejlődött, sokféle gonosztetre szolgálhatott indító okot. Ez a kor a Borgia Caesarok szereplésének, a Macchiavelli-tanok elterjedésének ideje s minden akkori európai államban, a társadalom minden rétegében, a legelőkelőbb urak és hölgyek,

nagy hirű tudósok és államférfiak előkelő világától kezdve le a parasztság mélyeig egész bestialis kegyetlenséggel nyilvánultak a legszemérmetlenebb, a legdurvább indulatok. A gyorsan vagy lassan emésztő méreg, az orgyilkos tőre, az igazságszolgáltatás önkénykedése vagy a vakmerő önbíráskodás olyan esetekkel halmozták el a kor évkönyveit, melyeket ma csak irtózáttal olvashatunk. Nagy államok vezérlő férfiai és diplomatái is gyakran dolgoztak szörnyen aljas fegyverrel; az emberek valóságos gyönyörűséggel gyilkoltak és romboltak az egyes rendek és társadalmi osztályok elkeseredett küzdelmében; s a parasztlázadások rémtettei s az elfojtásuk után ép oly kegyetlenül érvényesített forbát szomorú képet adnak a kor erkölcsi állapotairól. Ez állapotok nálunk jobbakk semmi esetre sem voltak mint külföldön, s Szeréminek rettenetes rajzai általánosságban megközelíthetik a valót. De hogy az egyes esetek, melyeket felsorol, csakugyan megtörténtek-e és úgy történtek-e, mint előadja, az nagyon kevésbé valószínű. Sokakról ma már biztosan tudjuk, hogy közönséges utczaí pletyka alapján mondatnak el. Királyainkat nem alattvalóik ölték meg, Korvin János gyermekeit (a történetírás általában csak egyről tud, Szerémi pedig többről beszél) nem, mint előadja, Török Imre irtotta ki, s sok más gonosztetről, melyeket felsorol, ma már biztosan állíthatni, hogy minden elfogadható alap nélkül szükölködnek. Ilyenekben Szerémit történeti forrásul használni és komoly számba venni nem szabad, mert kétségtelen, hogy ottan is, hol más források alapján constatálható, hogy büntény forog fenn, az eset a valóságban egészen másképp áll mint, Szerémi feltünteti.

E tekintetben Szerémi korának Pitavalja ugyan, csak hogy nem törvényszéki ítéletekből, nem hivatalos actákból dolgozik s így még annyi hitelességre sem tarthat igényt, mint a Pitaval. Nem mondom, hogy egyszerűen koholta a rémhistoriákat, ámbár gyűlölködése, szenvedélyes természete, egyesek iránti rossz indulata mellett önkényt fölmerül a gyanu, hogy koholt is vádakát vagy egyes dolgokat elferdített, a szunyogból elefántot csinált. Szertelenül könnyen hívő, judicium nélküli, élénk képzelő erejű ember volt s elhitte, tovább adta, sőt megtoldotta, kiszinezte mindazt a rosszat, melyet másokról hallott. De azért kétségkívül nem mindent maga koholt, hanem fölhasználta a szóbeli hagyományt, mesét, szó fia beszédet, mely kortársai közt, de különösen azon alsóbb körökben keringett, melyekből kikerült s melyekhez értel-

mileg akkor is tartozott, midőn az udvarban a legelőkelőbbekkel érintkezhetett. De a mit az előkelőktől hallhatott és tanulhatott volna, az iránt nem volt érzéke. Nem értett sem a béke, sem a háboru mesterségeihez: diplomatiához, országhoz tartozáshoz, köz-igazgatáshoz vagy hadakozáshoz. Az ide vágó dolgokról legfőleg mint tényekről vesz tudomást, főleg a mellőzhetetlen katonai eseményekről, mert a diplomáciai tárgyalásokat csak itt-ott említi, de csupán említi, a belső igazgatás és kormányzat tényeit számba sem veszi s ha művét történetirői terméképpen olvassuk, azt kellene hinnünk, hogy János király tizennégy évi uralkodása alatt polgári, igazságügyi, pénzügyi egyházi administratio nem is volt Magyarországon s a hadakozáson kívül csak cselszövénynyel és büntényekkel foglalkozott az akkori nemzedék. Pedig nem így áll a dolog, csak Szerémiben nem volt érzék más iránt. Őt nem a politika nagy és komoly eseményei érdekelték; nem bírta megítélni a történeti igazságot, hanem készpénznek vett minden kőszapletykát, a műveletlen körökben keringő nézeteket. Ezek érdekelték, ezek vonzották s ezek színvonalán állanak mindazon okoskodások, fejtegetések, melyeket hozzájuk fűzött, a módszer, melylyel a cselekedetek belső okait ki akarta deríteni s e módszernek híven megfelel az eredmény, melyet elér.

Mindezt nem azért hozom fel, hogy vádat emeljek Szerémi ellen, hogy hamisítónak nyilvánítsam, hanem azért, hogy művének kútfői értékét kimutassam. Szerémi nem kora történetét írta, hanem összefoglalta azt, a mit kora történetéről tudott és hitt. Ezt sem írhatta meg máskép, mint a hogy megírta, mert mindez egyéniségéből folyt s a legszorosabb kapcsolatban állt egész lényével, belső mivoltával.

Milyen volt ez egyéniség? Kevés az, a mit e saját szerű, igazán eredeti ember pályájáról¹ tudunk. Az egykoruak nem foglalkoznak vele, jeléül annak, hogy nemcsak szerény állásban élt, hanem hogy számba vehető embernek sem tartották. Egyetlen egy adat ismeretes eddig, mely reá vonatkozik s nem a saját művéből van merítve. 1548-ban a bécsi egyetem magyar tanulóinak anyakönyvében az ő neve is előfordul. Ekkor már mindenesetre túljárt az ötvenen s művét is előbb írta, mely életrajzához egyedüli kutforrásul szolgál. Családi nevét sem ismerjük; a Szerém-

¹ Az életrajzi részletek Erdélyi és Szádeczky tanulmányaiban találhatók.

ségből, annak egy akkor magyar mezővárosából származott s azért nevezi magát Sirmiensis-nek, Szeréminek, mint az újabbak használják. A XV. század utolsó tizedében született Kamonciban (Kamenicz), melyről Verancsics, mikor első ízben 1553-ban Konstantinápolyba utazott, azt írja, hogy a török világ előtt gazdag, szép és nagy város volt, melyben sok egyházi és tudós ember élt — frequens olim habitatoribus et sacerdotibus et literariis ludis celebratum.¹ Az ottani iskolákban végezte tanulmányait s nem külföldön — hol az eddig ismert adatok szerint csak sokkal később és pedig Lengyelországban és Bécsben fordult meg — a mi egész műveltségére kellő világot vet. Korán egyházi pályára lépett ugyan, de rendkívül keveset tanulhatott, mert műve minden tekintetben tudatlan ember benyomását teszi. Egész tudománya a magyar nyelven és az éneken kívül bizonyos egyházi szertartásokra szorítkozott s még a latin nyelvet sem könyvből, sem nyelvtanilag, hanem gyakorlat útján sajátíthatta el. Mikor az iskolából távozott, előbb Bánffy Jakab, azután Perényi Ferencz váradi püspök udvarába káplánkodott. Hasonló minőségben került az 1520-as évek elején II. Lajos király, a mohácsi vész után pedig János király udvarában, kit haláláig szolgált. Valami husz évig működött a szerény kápláni állásban. Egyik király alatt sem haladhatott előre s mindegyik mellett egyszerű káplán maradt, ámbár, mint írja, János király megígérte neki az előléptetést, a jobb javadalomba való áthelyezést. De az ígéretből semmi sem lett s ha művét elfogulatlanul átolvassuk, nem is csodálkozhatunk az ígéret be nem váltásán. György káplán ugyanis nagyon tudatlan és naiv, e mellett veszekedő, házsártos, másokkal meg nem férő, elkeseredett ember volt s János király néha-néha kegyelmesen elbeszélgetett ugyan vele, sőt nagyokat nevetett jóízű mondasain, képtelen tanácsain, de fontosabb állást már nem bizott rá. Ilyenre nem tartotta alkalmasnak; meghagyta tehát a káplánságban, melyből élélhetett s melyben hitbuzgóságát érvényesíthette.

Szerémi a mohácsi vészt közvetlenül megelőző hetekben II. Lajos mellett volt, de a csata idején már Budán tartózkodott. Onnan a felvidékre s kevéssel később János király mellé került, kinek szolgálatában maradt 1540-ig, a király haláláig. Mint az udvartartás egyik tagja leginkább a király közelében volt, mikor

¹ Verancsics művei I. 293.

az Budán időzött, vagy országában utazgatott. Midőn Buda török kézbe jutott, nemsokára Szerémi is elvándorolt onnan s Verancsics buzdítására még a negyvenes évtizedben írta meg 1543-ig terjedő művét. Utoljára 1548-ban találkozunk vele Bécsben; azután nyomtalanul eltűnik az idők homályában.

Igy folyt le saját művének adatai szerint külső életútja. De belső egyéniségének megismerésére, jellemzésére szintén csak saját művére, vagyis egyedül arra vagyunk utalva, a mit önmaga feljegyzett magáról. De ebből is elég határozottan kidomborodik az, mit tartott Szerémiről a kor, melyben élt és mozgott, valamint az, mit tartott magáról ő maga s minő véleményt táplált saját magáról és tehetségeiről. A mi az udvar véleményét illeti, ez elég világosan kitűnik azon tényből, hogy olyan időben, midőn annyi gazdag egyházi állás volt üresedésben, Szerémi noha folyton utána járt, se bírt a káplánságból valamelyik jobb javadalomba felelkedni. Ezt azonban okozhatta modortalansága, házsártos természetete is. Csak hogy följegyzéseiből azt is tudjuk, hogy egyáltalán nem vették komoly számba, hanem nevetséges alaknak, sőt fél-eszűnek tartották. A szó közönséges értelmében azonban nem volt féleszű; műve, habár nem is jöhet komoly történeti kútfő számba, egyáltalában nem azt a benyomást teszi, hogy hülye vagy bárgyú elme terméke lenne. De az bizonyos, hogy agya kissé abnormisan működött s nem lehet csodálni, ha közönséges emberek a túlzott, szenvedélyes, izgatott, excentrikus káplánt, ki mindig kritizált, mindig más véleményen volt, mint a többiek, a ki mindenkit szidott, még pedig a legdurvább szavakkal, s a ki folyton oly dolgokról ítelt, melyekhez semmit sem értett, félbolondnak tartották s kinevették. Pedig nem volt az, csak különczködő, ideges ember volt s idegessége néha egészen mániává fokozódott. Ennek nyomai a határtalan szenvedélyben, engesztelhetetlen gyűlöletben, a legképtelenebb képzelődésekben művének számos lapján jelentkeznek. Normális agyú ember olyan dolgokat, minőket ő kespénznek vesz, minőket ő papirra vetett, bizonyára el nem hitt és le nem írt volna.

Kétségkívül a kielégítetlen dicsvágy, a mellőzés, melyet évtizedeken át tapasztalnia kellett, szintén, nagyban hozzájárultak kedélyvilága elsötétüléséhez, az agytevékenység rendességének megromlásához, mi azonban nála nem fokozódott az örültségig, de gyakran elérte az értelmi beszámíthatatlanságot. Szerémi nem volt örült, nem is volt féleszű, csak excentrikus és monomaniában,

némileg nagyzási hóbortban szenvedő ember. Csak ezek szemmel tartása mellett lehet művét igazán megérteni s méltányolni azt is, a mit ő maga a saját dicsőségére, saját egyéni értékének kitüntetésére felhoz. Maga mondja, hogy minden lében fakanál volt, hogy fontos eseményekre befolyt, hogy csodadolgokat látott és végezett volna, ha mások engedték volna, mert hogy azt hitte, hogy mindent jobban tud másoknál, az természetes.

Tanácsaival nem is fukarkodott senki irányában János királytól kezdve le az utolsó emberig. És hogy minő tanácscsal szolgált, arra csak egy példát idézek. Mikor 1541-ben Szolimán szultán a német ostromló hadat elverte Buda alól és a vár alatt tábort ütött, a várban levő Izabella-párti urak nem tudták, mit tevék legyenek. Ekkor Szerémi, mint hosszasan leírja (362. s a köv. lapokon), azt a tanácsot adta György barátnak, a kincstartónak, hívják meg a török császárt ebédre. Ha hajlandó lakomára jönni Buda várába, helyezzenek el tíz ágyút (bombardát) a vár vagy a város kapujánál és mikor a szultán megérkezik, mikor a kapu közepén lesz, a kik körülötte vannak, süssék el az ágyúkat; ha képesek vagytok — mondja — elfogni, az egész föld kerekiségén nagy lesz a dicsőségtek. Ha pedig nem jön, úgy tudni fogjátok, hogy meg akar benneteket csalni. Ezt a kétségkívül fölülte eredeti tervet, mely kigondolóját minden tekintetben kellő világításba helyezi, Szerémi szerint, György barát nagyon helyeselte. Össze is hívta értekezletre a többi urakat, de ezek butaságukban nem fogadták el. Szerző nézete szerint persze ezen veszett el Buda és Magyarország.

A ki ilyen tanácsokat ad, az nem normális gondolkozású ember és legfőleg »malom alatti« politikusok sorába tartozik. Csakugyan az Szerémi testestől-lelkestől. Ugyanazon színvonalon áll, mint azok a már írni, olvasni tudó és némileg világlátott jó falusiak, kik a malom alatt a magok eszejárása és értelmi színvonala szerint ítélik meg az ország dolgát s magyarázzák, kombinálják a fölmerülő eseményeket. Más mértéket Szerémire és művére alkalmazni nem lehet. Úgy okoskodott, mint a köznép s nem a tiszta igazság, a száraz való iránt érdeklődött, hanem csak is az iránt, a mi a nép szélesebb rétegeiben is érdeklődést kelthetett. Ez pedig akkor is, ma is nem egyéb mint a csodás, a phantasticus, a rendkívüli és a sensatiós, vagyis az, a mi nem az észre, hanem a képzelődésre és az érzésre hat s naiv kedélyekben viszhangot ébreszt. Nemcsak gondolkodásában, hanem egész előadásában is teljesen a nép fia lép elénk, ki a

szereplő személyeket közvetlenül megszólaltatja, hosszú párbeszédet mond el s az eseményeket és embereket azon színvonalra szállítja le, melyben a köznép gondolatvilága mozog. Nem szándékosan teszi ezt s nem a nép számára akar könyvet írni. Ellenkezőleg, egy nagy műveltségű és egészen más eszmekörben élő tudós számára ír, de minthogy maga tökéletesen a köznép színvonalán áll, nem írhat másképp, mintha a köznép számára akarna írni, vagy más szóval a köznépben élő nézeteket viszi be művébe, melyben az akkori alanti osztályok egész felfogása az országos eseményekről és emberekről tükröződik vissza. A tömegek nemzeti érzésének és gondolkodásának personificatiója e munka és ebben rejlik páratlan becse, nem pedig kútfői természetében. A mint van: képtelenségeivel, meséivel, visióival, a munka egyedül áll a régi századok egész hazai irodalmában.

Az egykorúak és közel egykorúak a latin nyelv igazi vagy utánzott classikus kezelésével épen a legfontosabbat, a kor tulajdonképeni szellemét nem adják vissza. Az idegen nyelv és a nemzetközi jellegű műveltség folytán többé-kevésbé idegen szemüvegen itélik meg az ország állapotait s idegen szellemet visznek be elbeszélésekbe. Szerémi tudatlan ember s habár latinul ír, az idegen köntösben is romlatlanul és igaz mivoltában a korabeli magyar ember marad. Minduntalan kitör az idegen köntös alól magyarsága s széttépi azt. Nincs latin munkánk, mely annyira magyar lenne mint a Szerémié. Folyton magyar szokat, mondásokat, példabeszédekkel használ, de ez magában véve még nem sok. Másoknál is előfordul. Épen úgy nem az ő kizárólagos specialitása, hogy magyarul gondolkodik, magyar mondatfűzéseket használ s magyar eszjárása folytonosan egész erővel tör előtérbe. Némely mondatát, némely szavát azonban egyáltalán meg nem érthetni, ha előbb magyarra vissza nem fordítjuk. Minthogy sütni valamit, például kenyeret latinul annyi mint assari, Szerémi e szót az ágyú elsütéséről is használja s ezt úgy fejezi ki: bombardam exassare, mit ismételve használ s mit a magyar nyelv ismerete nélkül meg sem érthetni. Efféle betű szerint latinra fordított magyar szó vagy mondás nem egy fordul elő nála s olyan magyaros jelleget és ízt ad latinságának, minő egyetlen más latin munkánknál sem található. Latinsága sok helyütt barbár ugyan s a nyelvtan és syntaxis legerősebb szabályaival is hadi lábbon áll. De latin stíljének igazi jellege még sem annyira barbár, mint inkább tözsgyökeres magyar,

s ez a sajátsága is nagyban emeli értékét, mert írójában ama kor alsóbb műveltségű és állású magyar rétegeinek legigazabb képviselője lép elénk.

Történeti ismereteinek legnagyobb részét — egyes évszámokon és neveken kívül — az említett osztályok tudatában élő hagyományokból és nézetekből meríti. Különösen teszi ezt az 1520 évig, mert ezután már inkább a saját tapasztalatait és képzelődéseit öntheti formába. A nép nagy tömegei, még az írástudók sem rendelkeztek akkor olyan történeti munkával, melyből a szemök láttára folyó országos eseményekről szellemi szükségletökhöz mért tájékozást szerezhetek volna. Pedig a közügyek iránt az érdeklődés akkor már általánosan fölébredt s a legsóbb néposztályokhoz is lehatolt. Bizonyítja ezt az érdeklődést a sok rege, monda, adoma, mely egy-egy kiváló egyéniség, egy Hunyadi János, egy Mátyás király, Kinizsy Pál s mások alakja köré szövődött s dalokban is megörökítést nyert. De bizonyítják ama könyvek is, melyek a XVI. század elején a külföldön a munkás tömegek számára írtak, és nem csupán kommunista szelleműek voltak. A németországi parasztmozgalmakról — a hazaiakról főleg a parasztság ellenségeitől származó s így egyoldalú tudósítások maradtak reánk, sőt ilyenek is csekély számmal — tudjuk s a hazaiakról ama rokonszenvekből, melyek irántok nem egy, épen nem jobbágy rendből való közel egykorú írónál nyilvánulnak, joggal következtethetjük, hogy a lázadók rendesen először igen józan, méltányos reformprogrammal álltak elő, mely csak is bizonyos értelmiség, műveltebb gondolkodás szüleménye lehetett. A parasztság értelmi, közjogi, anyagi helyzete a forradalom előtt általában jóval kedvezőbb volt mint azután, mikor az elnyomást és elszegényedést a teljes szellemi sötétségbe való visszahanyatlás követte. Mindez arra vall, hogy a köznép is természetesen érdeklődött az ország dolga, a háborúk, trónváltások és belső pártusák iránt. Még nagyobb mértékben történt ez az alsó nemesség, az úri szolgálatban álló szegényebb kiváltságosak és alsó papság körében. És minthogy még azok sem egy könnyen juthattak könyvhöz, kik a latin nyelvet értették, magyar munka pedig egyáltalán hiányzott érdeklődésök kielégítésére, ők a magok módja szerint csináltak magoknak valami kortörténetfélét, körülbelül akként, a hogy manapság teszik néha még ujságolvasó parasztok is. A nép képzelő ereje korlátlanul dolgozott és teljes

szabadsággal fonta-szötte szálait egyes emberek és események köré. Így azután a történeti költemények, mondák, elbeszélések, koholmányok gazdag tömege halmozódott fel, mely szájról-szájra járt, melyet az apa elbeszél gyermekeinek, melyet igrickék, hegedősök, lantosok, a kor vándor poétái és hírvivői rímbe szedtek és énekelve terjesztettek a nagy ország minden vidékén, nemesek és parasztlakó házaiban s melynek egy részét Szerémi írta le s tartotta fenn az utóvilágnak. Ebben rejlik nagy érdeme, ez ad művének sajátos becset s teszi páratlanná az egész akkori hazai irodalomban.

Soha sem lesz lehetséges kideríteni, milyen hűséggel végezte Szerémi mondagyűjtői feladatát s mennyiben alakította át a saját eszejárása és kedvtelése szerint a másoktól vett anyagot. Itt-ott kétségkívül az ő tudakosságának nyomaival is találkozunk, de ez nem csorbitja műve értékét. Azon korig, míg maga is belevegült a közdolgokba, egészen kétségkívül a kész mondaanyagot dolgozza föl, s műve körülbelül a mohácsi vész idejéig a magyar nemzet tömegeiben a saját történetéről élő fogalmakat és képzelődéseket adja vissza. Megismerjük belőle, mit tudtak akkor a magyarság szélesebb rétegei hazájok történetéről, hogyan képzeltek magoknak a közesemények lefolyását s mit hittek, mit tartottak a nyilvánosság színpadán szereplő egyénekről? E szempontból fontos tehát a mű, nem pedig abból, hogy most már mi is mit higyjünk rólok. Ismeretlen historiai adalékokat, közvetlen tanúságot és tudást Szerémiből mi már nem merithetünk. Elbeszéléseiből egyáltalán semmi sem fogadható el, a mi más hiteles forrásokból nem verificálható. Az a megdönthetetlen igazság, hogy a Mátyás király halála után bekövetkező időszak a mély erkölcsi hanyatlás kora, még nem ad jogcímet arra, hogy a gonosz tettek, aljasságok és vétkek hosszú sorát, melylyel Szerémi a maga naiv hiszékenységében ama kor majdnem mindegyik szereplőjét befekettíti, az ő állítására mindjárt készpénzül fogadjuk el. Az aljas bűnök tanyájává teszi Magyarországot s gonosztevővé bélyegzi majdnem minden egyes szereplőjét. Noha nem abból a tendenciából teszi, hogy a magyarságot meggyalázza, mert parasztlakó háza-háza, tiszta magyarságához a gyanunak árnyéka sem férhet, minden egyes vádját specialis vizsgálatnak vetendő alá s csak úgy fogadható el, ha más adatok egybevetésével kiállja a pártatlan bírálat tűzpróbáját.

Szerémi szerepe némileg megváltozik a huszas évektől, a mohácsi vész közvetlen előzményeitől kezdve s itt mindvégig vagyis 1543-ig, melylyel művét befejezi, az előbbitől kissé eltérő, de inkább látszólag eltérő hivatást teljesít. Itt már azt írja le, a miben maga is részt vett. Különösen az 1527—29-ki eseményekkel foglalkozik igen bőven s munkájának több mint harmadrésze e három évnek van szentelve. A végeredmény azonban itt is ugyanaz. Míg műve első részeiben, főleg a harminczadik fejezetig, a nép száján élő történeti mondai anyagot szedi össze s írja le saját belátása szerint, a többi részekben maga kezdi helyettesíteni a tömeget és mondaszölvő tehetségét és legfőlebb még az udvari személyzet alsó rétegeiben keringő fecsegést és pletykát használja fel. De minthogy az ő agyában az események és emberek körülbelől úgy tükröződnek vissza, mint a nép tömegében, minthogy a száraz igazság nem kelt benne érdeklődést, még ha tudomására jut is, művének ezen második, fő-fő része sem igen ér mint történeti kútfő többet az első résznél. Itt is csak oly fekete színben festi az embereket, sőt elfogultabb, igazságtalanabb, mert sokakkal személyes összeütközésbe jut s ellenségeinek képzeleli őket. Itt sem lát országra szóló fontosságú eseményeket, míg apró udvari czivódások iránt mindig van fogékonysága. Itt sem úgy beszél el a dolgokat, a mint történetek, hanem a mint ő gondolja azok lefolyását, s így egyszerűen forrásnak elfogadni Szerémit itt sem szabad. Itt ép oly szigorú vizsgálatnak vetendő alá minden adata, mint amott, s a mit más források nem igazolnak, azt a hagyomány, a monda bizonytalan határú országába kell utasítani.

Ezen semmit sem változtathat az a tény, hogy ekkor Szerémi már oly eseményeket mond el, melyeknek érett férfi korában volt szemlélőjük, gyakran közvetlen szemlélőjük. Mint szemtanú beszél tehát, noha évekkal az elmondott események után írta meg munkáját. Csakhogy ez ne tévesszen meg senkit! Az, hogy valaki szemtanú, még semmit sem jelent, sőt egész mellékessé is válhatik, ha a szemtanunak nincs olyan szeme, hogy az igazságot meglássa, nincs olyan füle, melylyel a valót meghallja s nincs olyan tehetsége, hogy az igazat tisztán vagy legalább szárazon elmondja. Szerémi sokkal inkább a nép gyermeke, és képzelő ereje sokkal betegesebb, excentrikusabb, semhogy egy fontos és bonyolult eseményről igaz képet tudna magának alkotni. A közvetlen közelében lejátszódó dolgokból sem azt mondja el, a mi történt, hanem úgy

adja elő a történeteket, a mint ő látta vagy más hozzá hasonlóktól hallotta s a mint azok az ő lelkében visszaverődtek. Mintha egy jóízűen elbeszélni tudó parasztember referálna egy fontos parlamenti ülésről vagy egy nagy hadgyakorlatról, olyan a Szerémi elbeszélése ezen korszak történetéről is. Bizonyos igaz dolgokba annyi tévedés, hamis föltevés és oktan következtetés, üres pletyka és képzeldés van össze-vissza bonyolítva, hogy a benne rejlő csekély igazságot sem lehet más források segélye nélkül kideríteni.

Az olyan szemtanúra, minőnek Szerémi mutatkozik, minden egyes esetben a legszigorúbb bírálatot kell alkalmazni. Mert mi mindent nem látott, nem hallott Szerémi! Látta a saját szemével a II. Lajos holttestén azt a három halálos sebet, melyet Zápolya György ütött rajta. Pedig Zápolya György a mohácsi mezőn hősi halállal végezte életét, Lajos király holttestén pedig kard ütötte seb nem lehetett. Látta azt a megvagdalt asztalt és szobrot, melyet félszázaddal az előtt Hunyadi László védelmül maga elé tartott, midőn Czillei Ulrik Nándor-Fejérvárt orvul reá támadt és meg akarta ölni. Végre e szobrot és asztalt csak láthatta, ámbár kötve hiszem. De látott egyebet is, a mit már bizonyára nem láthatott. Ugyanez alkalommal Czillei Ulrikot Hunyadi László szolgálói megölték s vére a padlóra omlott. E vérnek nyomait is saját szemével látta Szerémi ötven évvel később. Már pedig félszázad nagy idő s bármilyen furcsa nedv legyen a vér, nincs az a padló, melyről annyi évnek erős árja nyomtalanul el nem mosná. Meglehet, hogy mutattak Szeréminek valamit, a miről azt hitték, hogy Czillei vérenek nyoma. De a mily kevéssé volt ez igazán a Czillei vére, oly kevéssé felel meg a valóságnak sok egyéb, mit Szerémi a saját közvetlen szemlélete alapján irotnak mond. Hisz hány okiratot látott, melyekről bizonyos, hogy sohasem léteztek. Hallani pedig egyáltalán hallott mindenről, a mi sötét büntény akkor széles Magyarországon csak felmerült, s első sorban reá bízták a titkot mindazok, kik hamis pecsétet vagy okmányt készítettek valakinek. Hogy mit adhatunk szemtanúi voltára, az leginkább kitűnik Buda 1541-ki ostromára és elvesztésére vonatkozó elbeszéléséből. Az ostromot átélte, jelen volt a várban, sőt, a mint láttuk, bölcs tanácsokat is osztogatott bőven, csakhogy hátatlan urai nem akarták megfogadni. E budai eseményekről ma már számos és megbízható leirással rendelkezünk s ha ezeket a Szerémiével egybevetjük, nyomban kiviláglik ez utóbbi kutfői érté-

kének jelentéktelensége még oly esetekben is, a hol maga látta az eseményeket, a hol közvetlen szemtanukép beszél. A legfontosabb dolgokat épen nem vagy teljesen kivetköztetve igazságukból találjuk meg nála, ellenben az epizodok és részletek hosszú sorát adja, melyek bármi érdekesek, részben kaczagtatók, mint a már jelzett bölcs tanács, nagyobbára mind azon hibában leledzenek, hogy nem igazak vagy hamisan színezték. A többek közt azt is említi, hogy a magyar urak Szolimánnak évi egy millió adó fizetését ajánlották fel. Ezzel nemcsak ujat mond, de kimutatja, hogy sejtelve sincs róla, minő összeget képviselt akkor egy millió.

Mindezek után világos, hogy Szerémi művének még második részéből sem ismerjük meg a maga igazságában Magyarország azon időbeli történetét, hanem csak azt, hogyan képzelte az író s a vele egy értelmi színvonalon álló kortársak tömege az ország akkori történetének menetét. Minő sulyt fektet a tömegre, milyen nagyra becsüli véleményét, azt maga kimondja egy ízben: *quia fratres karissimi vox populi vox dei!* Mint a tömeg, úgy Szerémi sem bírt az események mélyébe pillantani; csak egyes külső dolgokat látott, csak a szenvedések sulyát érezte, melyeket az állam akkori politikája s azok, kik irányát megszabták, a népre felidéztek. Az okozatokból vontak következtetést az okokra, s minthogy ez okozatok a legfájdalmasabbak voltak, ebből azt következtették, hogy csupa fekete lelkű, gonosz ember vezeti az ország sorsát, kiknek magánéletét is a leggonoszabb bűntények bélyegzik meg. Szerémi maga csupán subjective tudott gondolkodni s azért mindent alanyi okokra, a vezérlő egyének fondorkodására, pénzsomjára, irigységére, gonoszságára vezet vissza. De bármennyire fontosak és figyelembe veendőek a személyi mozzanatok, emberi indulatok, rokon- és ellenszenvék visszahatásai az államéletre, a nemzetek sorsának alakulatára, a ki egyedül és kizárólag reájok építi történeti fejtegetéseit, az komoly és megbízható történésznek, műve pedig hitelt érdemlő történeti kútfőnek el nem fogadható.

Ha ellenben Szerémi művét más mértékkel mérjük, ha nem tekintjük egyébnek mint történeti mondagyűjteménynek, valami regényes korrajzfélének, minőt később a vagansok, a simplicissimusok írtak, úgy becse egyszerre egész magasra emelkedik. E szempontból a munka ép oly értékes mint érdekes, s olvasása igazi élvezetet, sőt sokszoros tanulságot nyújt. Egyre-másra következnek a pikans, mulattató részletek, *sensatiós* leleplezések, jóízű adomák

és élénk korrajzi vonások. Elejétől végéig minden érdekes benne, csak igaznak, megtörtént ténynek nem szabad venni belőle semmit, a mi más forrásokkal nem igazolható. Regényképen olvasva, valódi gyönyörűséget nyújt s mindenesetre megkönnyíti a XVI. század állami és társadalmi viszonyainak, egész szellemének megértését. Mert Szerémi nagyon mulatságos író, főleg azért is, mert műveletlen, tudatlan ember, mi leginkább akkor tűnik ki, ha tudományát törekszik fitogtatni. Bibliai neveken kívül művében csak a trójai háború egy pár hősének, Nagy Sándornak és Ciceronak nevével találkozunk. Köztük említi Calcas »episcopust«, Hector hitvesét: »Dromedenda«-t s Török Bálintról a sok rossz után azt mondja: mégis olyan katona volt, mint Ullysses Trója alatt. Úgy látszik Achillest akart mondani, kit utóbb említ is. Többet azonban az egész világhistóriából aligha tudott.

De műveletlen ember is lehet természetből sok észszel, okossággal, a maga szellemi körébe vágó dolgok iránt helyes ítéllettel megáldva s beteges túlzásai daczára Szerémi kitűnő tulajdonságokkal is dicsekszik. Van benne phantasia, néha nagyon sok, vannak jóízű észrevételei, előadása általában élénk, sokszor szenvedélyes, sőt drámai; párbeszédei, megjegyzései a magok nemében igen eredetiek, mulattatók, néha találók; józan paraszt esze olykor-olykor fején találja a szeget s a keresetlen, természetes hang, mely elbeszélésein végig vonúl s a népies naivság, könnyenhívőség és az erős subjectivitás, mely szint ad neki, szellemet lehel bele, folyton ébren tudja tartani az olvasó érdeklődését. A ki mint komoly történeti kútfőt lapozgatja, annak minduntalan meg kell botránkoznia a sok képtelenségen, melylyel lépten-nyomon találkozik. A ki ellenben úgy olvassa mint egy népies regényt, mint a későbbi vagans-irodalomhoz hasonló terméket, az nemcsak kitűnően mulathat rajta, hanem sok korjellemezőt, általánosan tanulságosat fog benne találni.

Szerémi azért is jó népies elbeszélő, mert tartózkodás nélkül mondja ki, a mi szívéen fekszik s nem kimél senkit, férfit, nőt, egyházi vagy világi embert, királyt vagy szolgát. A legdurvább jelzőket használja; lator, zsvány, áruló, hűtlen s még sokkal erősebb szavak váltakoznak művében s gorombáskodásai életet, elevenséget, szint adnak elbeszélésének. László királyt — mindig így nevezi II. Ulászlót — különösen lenézi; introduxerunt *bovem* in Regem; coronaverunt *asinum Ladislaum* s elmondja, hogy holta napjáig

ökörnek hitták. II. Lajosról, — kinek anyjátúl Beatrix királynét említi, — már enyhébben ítél; őt szánja, paupernek nevezi s azt mondja róla, hogy: juvenis erat, quasi ovis ductus ad macellum, incautus et inexerticus ad bellicandum. Más helyen elmondja róla, hogy gyermek korától rosszra tanították »isti latrones aulici« s korán »operabatur in lascivia puellarum«. Lajos király nejéről és a német hölgyekről, kik Budára kísérték s mellette maradtak, Szerémi a legszörnyebb udvariatlansággal beszél s egész kiméletlenül rántja le a fátyolt arról, hogy e fiatal dámák egyes magyar urakkal a »carpit alatt« mit műveltek. A királynét egyáltalán ki nem állhatja; hazánkba jövetelét egyszerűen így jegyzi fel: »introivit ad Hungariam sola germanica ancilla nomen Maria« s később azt mondja, hogy a királyné: »fecit arcem in lupanarem cum ancillis suis.«

János király iránt sem sok respectussal viseltetik, noha egész uralkodásán át szolgálta. Gyöngének, tehetetlennek, erélytelennek mondja. Tempore vaivodatu suo — írja róla — erat strenuus et curans, et velox in causis pergabat; haud in Regietate sua nil ausus erat, sed tremulus erat.« Másutt azt mondja róla: Pauper Joannes rex valde avarus erat et piger erat, non vigilabat. Feljegyzi azt is, hogy a mint egykor »Cathalin vajdának«, ugy később »Katalin királynak« gunyolták. Apróbb indiscretiókat szintén közöl róla. Megemlíti, hogy volt egy szeretője Debreczenben, Kardosné, kihez szállani szokott, mikor a városban időzött. De Szerémi nem ellensége János királynak s inkább részvéttel, szánelommal emlékezik róla, semmint haraggal. Tiszteli, mint a nemzeti királyság képviselőjét s noha nem szereti a törököt, János király török szövetségével mégis inkább rokonszenvez, mint a némettel, kit igazi engesztelhetetlenséggel gyűlöl. A maga paraszt eszével mindjárt eleinte belátta, hogy János király helytelen politikát követ, midőn a korona jogkörének rovására gyarapítja különben is elég gazdag és hatalmas fő-fő hiveit. Szerémi, János uralkodása elején azt mondja: A koronát a maga kezéből kiadta Perényi Péternek, ezenfelől neki adta az erdélyi vajdaságot, Török Bálintnak pedig az ispánságot és ezzel »exclisit se rex de Hungaria«. Egy szemernyi igazság valóban van e felfogásban, mert a hatalom ezen szétforgácsolása mellett János királynak nagyon csekély tere és ereje maradt az uralkodásra.

Az urakkal Szerémi általában kiméletlenül bánik. Hungari

(világosan kitűnik, hogy csak is a főurakat mint a Verancsics-kronika a »magyari urak«-at érti) habent tres naturas: invidia, blasfemia et humicida s e jellemzésnek megfelelően beszéli el viselkedésöket mindvégig. Még az asszonyokat sem kiméli; egy ízben Pempflinger Katáról írja: Valentinus (Török Bálintot érti) spopondit et copulavit eam latronculam, que demum erat leona lutterana. És itt olyan ponthoz értünk, mely ismét jellemző Szerémire. Semmit és senkit, törököt-tatárt nem gyűlöl annyira, mint a lutherséget s ezzel kapcsolatban a németet, mert az eretnokség tőle származik. Igazi kedvteléssel jegyzi föl, ha egy-egy lutheranus magyart valami baj ér s valóságos elégtétellel emlékezik meg Székes-Fejérvár 1543-ki elvesztéséről, mert a város az eretnokség fészke volt; a török császár tehát csak az isten büntetését hajtotta rajta végre, midőn elfoglalta. De azon adatokat, melyeket Szerémi a magyarországi reformatióról említ, komolyan venni nem szabad. Állítása szerint már 1520 körül a nádor Budán három, Verbőczy István a saját jószágain nyolcz embert égettetett meg Luther Márton tanainak hirdetése miatt. Ez azonban egyszerűen nem áll s bizonyos, hogy 1520 előtt egyetlen egy martirja sem lehetett Magyarországon az új vallásnak. De Szerémi alaptalan állítása, noha minden más egykorú forrással, akármelyik táborból származzék, éles ellentétben áll, manapság is számos író félrevezet s hibás nézetekre szolgáltat alapot. Ez is kétségtelen bizonyítéka, mennyire nem szabad Szerémit komolyan venni s adatait, ha csak más forrásokból nem igazolhatók, egyszerűen ténynek elfogadni.

A mondottak után felesleges fejtegetni, hogy Szerémi nem valami nagy rokonszenvet érez Ferdinánd király és pártja iránt. Ferdinánd politikáját a magyarokkal szemben az »ebet ebbel maratok« közmondásba foglalja, mi azért is érdekes, mert később a hazai közvélemény Basta Györggyel adatta ugyan azt a tanácsot II. Rudolf királynak. Másrészt azonban Szerémi korjellemzőt sokat nyújt, mi a német-magyar pártokra és viszonyokra élénk világot vet. Említi, hogy a magyarok, akár urak akár nemesek, ha két fiok van, az egyiket Ferdinánd, a másikat János király pártjára rendelik. Élénken rajzolja a városi elem, főleg a kassaiak akkori német érzelmeit és a német párthoz való hajlásukat. Jellemzi továbbá a különböző nemzetiségű katonák hasznavehetőségét a magyarországi harctéren. Azt mondja, hogy a németek és olaszok három napig jól szokták magokat viselni, de azután nem kitartók

többé a harcokban; a magyarok viszont fölötté kitartók, valamint a szerbek is. Ezeket nagyon szereti; szülőföldjén már akkor laktak szerbek s nyelvüket Szerémi még gyermekkorában elsajátította. De általában élénk rokonszenvvel van a jobbagyok iránt s Brandenburgi Györgyről, noha a legsötétebb színben rajzolja, elismeréssel jegyzi föl: *colonibus erat valde justus*. Szoliman szultánról is említi jóindulatát a magyar jobbagyok iránt. Mikor pedig az 1514-ki parasztlázadást elmondja, a székely Dózsa György halálát valósággal úgy rajzolja, mintegy vértanuét s említi is, hogy kinzatasai közepett quasi *secundus Georgius Macedonen. fuisset et admirabantur quod pacienter sufferavit*.

Érdekes nevek és elnevezések is fordulnak elő nála. »Czillei Ulrikot Czilling Ispánnak, Hunyadi két fiát Vajdafia Lászlónak és Mátyásnak, brandenburgi Györgyöt Morkoláb Györgynek, Tomori Pál érseket, ki cseri barát volt, mint délmagyarországi főkapitányt Cseri basának nevezi; de e nevek nem tőle származnak, hanem a nép ajkán éltek s ő csak feljegyzi azokat. Említi a sok közt, hogy György apátot Csontfűlűnek nevezték; hogy 1528-ban Kassa ellen egy ágyút használtak, melyet Thar Margitnak hivatnak; hogy János király egyik paripájának neve Kopott volt s nagyon megtetszett Szolimánnak. A regényíró általában dus anyagot talál Szerémiben. Említi például, hogy a harminczas években, mikor Buda még János királyé volt, egy török segélycsapat onnan hazafelé indult s számos foglyot akart magával vinni. De a király a törökökhöz küldte egy emberét, hogy a foglyokat kiváltsa. Sokakat ki is váltott. De egy magyar fiatal lány nem akart a hajóról távozni, hanem önkényt a töröknél maradt, kit megszeretett, *jam quem cognoverat pessima mulier* — teszi hozzá az *indiscret Szerémi*. 1538-ban a budai magyar urak nagy lakomát csaptak s arra családokkal meghívták azon polgártársakat, kiknek szép feleségeik vagy leányaik voltak. A czéczó folyamán leitatták a férfiakat s a nőkkel kedvök szerint kimulatták magukat. Csak egyet közülök nem tudtak rosszra csábítani; az teljesen megmaradt *in castitate matrimonii*; neve Szijártó Tamásné volt; *alii meretrices in oso habebant propter perfectam probitatem*.

Hogy babonás, jövendőlésben, igézésben, bűbájosságban hisz, hogy hallucinál és víziói vannak, az természetes, már idegességénél, excentricitásainál fogva. Egy ilyen visióját egész költői erővel írja le. Mikor Szolimán szultán 1529-ben Bécs ellen vonult, János

király kíséretében Szerémi is eljött táborába. Visszamenet a tábor-tól nem messze Bodrogban, hol a halottakért imádkozott, Szerémi-nek fényes nappal nagyszerű látománya volt. A török császár tábora felett nehéz fekete felhő lebegett, és én György a következő visiót láttam. A felhőben egy király látszott és az angyali (így nevezi a magyar koronát) korona volt fején és két kezében nagy kardot tartott feje felett kivonva. És lába alatt feküdt a nagy-fejedelem (a szultánt érti); egyszerű diademát viselt s úgy nézett ki mint egy ártány. Szerémi e visióból, melyet azonban csak maga látott, kísérei nem, ámbár megmutatta nekik, azt következtette, hogy a szultán hadjárata Bécs ellen eredménytelen lesz. E jövendölése igaznak is bizonyult, csak azt nem tudjuk, valóban akkor jövendölte-e, mikor a szultán Bécs ellen indult vagy az egész csak később, munkája megírása közben jutott-e eszébe. Egyébiránt ez mindegy, mert nem az ő jövendölése döntötte el a szultán vállalatának sorsát. Szerémi azonban határozottan profétának képzelte magát s művét egyenesen azzal kezdi, hogy gyermekkorra óta gyakran megjövendölte hazája vesztét.

Mindezekből eléggé megismerkedhetünk Szerémi művének tulajdonképeni mivoltával és értékével. Mint népies történeti korrajz páratlan becsű. Ellenben mint történeti kutfő jelentéktelen s csak a legnagyobb óvatossággal használható. Minél inkább megnyílnak a kutatás előtt az állami és családi levéltárak, minél inkább gazdagodik tudásunk a hivatalos és más megbízható egykorú akták és följegyzések forrásaiból, annál inkább be fog bizonyulni ez állításom helyessége. Huszonöt évvel ezelőtt még jóval kevesebb adatát és közlését tudtuk megcáfolni mint ma, s a további levéltári buvárlatok még több eszközt fognak nyújtani kutfői értékének leszállítására. Mert az, hogy az egykorú író valamelyik állítását akár véleményről vagy esemény kiszínezéséről, akár chronologiai adatról legyen szó, más megbízható adattal nem bírjuk megcáfolni, még nem teszi az illető állítást elfogadhatóvá. A fő dolog az, megbízható-e az író s minő forrásokból merit? Szerémi azonban minden inkább mint megbízható s forrásairól sem mondhatni egyebet. Erdélyi László fentebb idéztem tanulmányában nagy szorgalommal kutatja Szerémi chronológiájának megbízhatóságát s kimutatja, melyek közülök a helyesek és melyek a hibásak. De az egészen vagy megközelítően helyeseknek vettek egy része iránt is saját magának vannak kételyei (például 1528 jan. 24,

és 1527 októberi két adat), némelyeket pedig azért sorol a helyesek sorába, mert ellenkező adat eddig nem áll rendelkezésre. Hisz másnak hiányában végre felhasználhatni a Szerémi egy-egy chronologiai adatát is. Valami nagy baj ebből nem származik. De föltétlenül biztosnak még ily adatát sem vehetni s újabb egykorú források feltárása ezek hibás voltát is kiderítheti.

De ha a további kutatások még inkább devalválhatják Szerémi művének kutfői értékét, annál inkább becses az más tekintetben. Ha nem komoly történetírónak, hanem népies elbeszélőnek vesszük, páratlan becsűnek kell nyilvánítanunk. És csak is e szempontból szabad őt méltatnunk. Mennyi tévedés és hibás adat csuszott be történetünkbe az által, hogy Szerémit komolyan vették, megbízható kutfőnek tekintették! Már pedig csak a negyvenes évek óta kezdi az irodalom használni. Hová jutottunk volna, milyen torz képet nyertünk volna a XVI. századi Magyarországról, ha Szerémi műve már megírása után kinyomatik s így fel-fogása és állításai a kor későbbi íróinak műveibe is átmennek! E szempontból igazi szerencse, hogy háromszáz esztendőn át ismeretlenségben lappangott s nem használta senki. De azon néhány évtized alatt, melyben ismerik, már is igen sok zavart és tévedést okozott s azért nem lehet eléggé nyomatékosan hangoztatni a figyelmeztetést, hogy Szerémi nem történeti kutfő, s hogy semmit sem szabad belőle igaznak venni, a minék igazsága, hitele más egykorú forrásban megerősítést nem nyer. Mert ismételjük: Szerémi nem úgy rajzolja az embereket, minők valóban voltak, nem úgy az eseményeket, a mint tényleg végbe mentek, hanem azon benyomás szerint, melyet reá vagy a nemzet alsóbb rétegeire tettek. Sokszor azt hihetnők, hogy egy középkori baráttal van dolgunk olyan klastromból, melybe a kor műveltsége nem igen hatolt. Tudatlanságából származik könnyenhivósége, mert a kettő egy testvér s együtt szüli azt a szenvedélyességet, azt a vad fanatismust, mely néha a beszámíthatatlanságig fokozódik, a tárgyilagosságot azonban mindenkor kizárja. A népies elbeszélői irodalomnak, bizonyos tekintetben a ponyva irodalmának egy a maga nemében ritka becsű termékével van itt dolgunk, melyből a történész is sokféle okulást meríthet, melynek adatait azonban vakon követnie nem szabad, ha lelkiismeretesen keresi az igazságot s a történetírást a rég porladó emberöltők rágalmazójává sülyeszteni nem akarja.

Acsády Ignác.